

ARKADIUSZ CZWOŁEK

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ORCID: 0000-0002-2273-5345

WYDARZENIA MARCA 1968 NA UNIWERSYTECIE MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU. DZIAŁANIA WŁADZ PAŃSTWOWYCH I APARATU BEZPIECZEŃSTWA WOBEC ŚRODOWISK STUDENCKICH

WSTĘP

W 1945 r. utworzono Uniwersytet Mikołaja Kopernika. Jego pierwszą kadram naukową tworzyli profesorowie wileńscy. W tym okresie przystąpiono do budowy ram organizacyjnych uczelni. Próbowano rozwiązać problemy lokalowe, adaptując kolejne budynki do celów dydaktycznych. Powołano też pierwsze wydziały. W pierwszych latach po II wojnie światowej Toruń był niewielkim ośrodkiem uniwersyteckim i nie posiadał długiej tradycji akademickiej, jak choćby Uniwersytet Jagielloński i Uniwersytet Warszawski. Na terenie miasta, poza UMK, nie zlokalizowano innych uczelni wyższych. Po 1945 r. Toruń przynależał do województwa pomorskiego, a po zmianie jego nazwy w 1950 r. wszedł w skład województwa bydgoskiego. Zniszczenia wojenne miasta i jego degradacja do ośrodka powiatowego spowodowały spadek znaczenia ekonomicznego i kulturalnego Torunia. Dopiero lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XX w. wpłynęły na zmianę jego statusu. Toruń przekształcał się w ośrodek przemysłowy, gdyż zlokalizowano w nim zakłady przemysłu odzieżowego, chemicznego, elektronicznego, metalowego i włókienniczego. W tym nadal prowincjonalnym mieście postępowala

rozbudowa UMK, którą planowano zakończyć w 1973 r. w pięćsetną rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika¹.

Analiza wydarzeń na UMK w Toruniu uzupełnia obraz wydarzeń marcowych w 1968 r. Chociaż przebadano pod tym kątem większość ośrodków akademickich, nadal znajomość wydarzeń na uczelniach wyższych znajdujących się poza ścisłym centrum kraju pozostaje niepełna. Specyfika Torunia polegała na tym, że był jednym z niewielu ośrodków akademickich, w którym protesty studenckie nie wyszły w zasadzie poza obręb uczelni. Tego typu studia lokalne pogłębiają wiedzę na temat danego regionu oraz pozwalają uzupełnić wiedzę o wydarzeniach marca 1968 r. w Polsce. Niewiele dotąd powstało publikacji poświęconych wydarzeniom marcowym w Toruniu. Do najważniejszych należy zaliczyć artykuł Mirosława Golona *Marzec 1968 r. w Toruniu w świetle materiałów Służby Bezpieczeństwa*. Autor rekonstruuje przebieg toruńskich protestów studenckich w oparciu o materiały toruńskiej SB, nie wykorzystując akt proweniencji partyjnej (Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu, Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy) czy też źródeł uczelnianych (UMK). Z kolei Wojciech Polak poświęcił wydarzeniom marcowym na UMK dwie prace o charakterze przyczynkarskim. Odniesienia do wydarzeń marca 1968 r. znajdujemy również w publikacjach opisujących dzieje UMK w Toruniu. Obecny artykuł znacząco rozszerza wiedzę na temat protestów studenckich na UMK w 1968 r., gdyż wykorzystano nieznane wcześniej dokumenty uczelniane, akta proweniencji partyjnej oraz organów bezpieczeństwa².

PIERWSZA FAZA PROTESTÓW STUDENCKICH W MARCU 1968 NA UNIWERSYTECIE MIKOŁAJA KOPERNIKA

Władze partyjne postrzegały od samego początku UMK jako ośrodek o silnych poglądach konserwatywnych, wrogi nowemu ustrojowi, trudny do politycznego opanowania oraz niezdolny do wykonywania zadań stawianych przez państwo. Po XX Zjeździe Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego w 1956 r., kadra naukowo-dydaktyczna UMK odegrała ważną rolę w procesie destalinizacji województwa bydgoskiego. W okresie październikowej liberalizacji przystąpiono do odrobienia strat organizacyjnych i personalnych na UMK, jakie uczelnia odniosła w okresie stalinizmu. Lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XX w. charakteryzowały się stabilnym rozwojem toruńskiej uczelni.

¹ A. Supruniuk, M.A. Supruniuk, *Tajemnicze początki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, Toruń 2017, s. 45–86; R. Sudziński, *Przekształcenia strukturalne miasta Torunia w latach 1920–1975*, Toruń 1993, s. 148–162.

² M. Golon, *Marzec 1968 r. w Toruniu w świetle materiałów Służby Bezpieczeństwa*, „Dzieje Najnowsze” 2008, nr 1, s. 155–165; W. Polak, *Wydarzenia Marca 1968 r. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika [w:] 60-lecie Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, red. C. Łapicz, W. Wróblewski, Toruń 2006, s. 59–62; W. Polak, *Wydarzenia marca 1968 r. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu w donosach tajnego współpracownika Służby Bezpieczeństwa o pseudonimie „Prus” [w:] Marzec 1968. Fakty, wydarzenia, interpretacje*, red. A. Czwołek, S. Galij-Skarbińska, W. Polak, Toruń 2018, s. 111–130; J. Serczyk, *Punkty zwrotne w dziejach Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W 50 rocznicę erygowania*, „Zapiski Historyczne” 1995, t. 60, z. 4, s. 7–42; R. Kozłowski, *Uwarunkowania polityczne działalności Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w latach 1945–1989*, „Zapiski Historyczne” 1999, t. 64, z. 1, s. 87–128.

W połowie lat sześćdziesiątych XX w. zaczęto myśleć o rozbudowie UMK. W 1965 r. rektorem został prof. Witold Łukasiewicz, wcześniejszy prorektor UMK w latach 1954–1956 i 1962–1965. Nowy rektor należał do PZPR i ściśle współpracował z władzami komunistycznymi³. Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. władze PZPR zaczęły wycofywać się z polityki liberalizacji systemu politycznego. Ich działania spotkały się ze sprzeciwem inteligencji i młodzieży akademickiej. Władzom komunistycznym było coraz trudniej powstrzymać narastający ferment w tych środowiskach. Wybuch wojny na Bliskim Wschodzie w 1967 r. spowodował rozpoczęcie kampanii antysemickiej w Polsce. Bezpośrednim powodem wystąpień studenckich w 1968 r. stało się zdjęcie ze sceny w Teatrze Narodowym *Dziadów* w reżyserii Kazimierza Dejmka. Po ostatnim przedstawieniu grupa młodzieży uformowała pochód i złożyła kwiaty pod pomnikiem Adama Mickiewicza. Po tych wydarzeniach relegowano z Uniwersytetu Warszawskiego dwóch studentów – Adama Michnika i Henryka Szlajfera, a następnie ich aresztowano. 8 marca 1968 r. władze brutalnie spacyfikowały wiec studentów UW. Na wydarzenia w Warszawie zareagowała młodzież akademicka w pozostałych częściach kraju. Akcje solidarnościowe odbyły się w większości miast akademickich, przybierały one różne formy (wiece, demonstracje, zamieszki uliczne). Największe protesty studenckie miały miejsce w Warszawie, Krakowie i Wrocławiu. Swoje niezadowolenie z działań władz partyjnych wyrazili również studenci z Poznania, Łodzi, Lublina, Katowic, Gliwic, Opola, Częstochowy, Torunia, Olsztyna, Białegostoku, Szczecina i Gdańska. Do demonstracji i starć ulicznych doszło także w innych miastach, gdzie nie było ośrodków akademickich (Bielsko-Biała, Legnica, Radom, Tarnów itd.)⁴.

Wydarzenia w Toruniu w 1968 r. miały charakter spontaniczny i stanowiły reakcję na brutalne spacyfikowanie studentów warszawskich. Przed protestami studenckimi w marcu 1968 r. nie funkcjonowały na UMK znaczące grupy czy też środowiska studenckie, kontestujące ówczesny system polityczny. Na Wydziale Sztuk Pięknych UMK funkcjonował niewielki klub dyskusyjny. Tak zwani ultrapiśmi nie odegrali większej roli

³ J. Serczyk, *Punkty zwrotne...*, s. 20–27; R. Kozłowski, *Uwarunkowania polityczne...*, s. 101–114; *idem*, *Październik '56 w regionie kujawsko-pomorskim w świetle niepublikowanych źródeł PZPR*, Włocławek 2004, s. 138; *Pracownicy nauki i dydaktyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945–2004. Materiały do biografii*, oprac. H. Duczowska-Moraczewska i in., koncepcja i redakcja S. Kalembka, Toruń 2006, s. 429.

⁴ M. Andrzejewski, *Marzec 1968 w Trójmieście*, Warszawa–Gdańsk 2008, s. 52–59; J. Eisler, *Polski rok 1968*, Warszawa 2006, s. 224–462; M. Choma-Jusińska, *Lublin* [w:] *Oblicza Marca 1968*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2004, s. 141–164; K. Lesiakowski, *Łódź* [w:] *Oblicza Marca 1968...*, s. 165–184; J. Neja, *Marzec 1968 r. na Politechnice Śląskiej w Gliwicach*, „Studia Śląskie” 2005, t. 64, s. 157–176; *idem*, *Katowice i województwo katowickie* [w:] *Oblicza Marca 1968...*, s. 86–114; Z. Bereszyński, *Marzec '68 w województwie opolskim*, „Rocznik Ziemi Zachodnich” 2018, nr 2, s. 345–397; *idem*, *Marzec '68 na Śląsku Opolskim – w cieniu studenckiego protestu*, „Studia Śląskie” 2013, t. 73, s. 107–134; D. Mielcarek, *Wydarzenia na Śląsku Opolskim w okresie studenckich wystąpień w marcu 1968 r. w świetle materiałów archiwalnych i prasowych*, „Studia Śląskie” 2005, t. 64, s. 179–189; P. Kardela, *Olsztyński Marzec '68 i działania Służby Bezpieczeństwa*, „Dzieje Najnowsze” 2008, nr 1, s. 167–192; J. Sadowska, *Marzec 1968 r. w Białymstoku*, „Studia Podlaskie” 2003, t. 13, s. 183–196; E. Krasucki, *Prowincjonalny Marzec. Specyfika szczecińskich wydarzeń z 1968 r.* [w:] *Z dala od centrum. Rok 1968 na Pomorzu Zachodnim. Materiały pokonferencyjne*, red. R. Kościelny, Szczecin 2009, s. 15–45; S. Jankowiak, *Wielkopolska* [w:] *Oblicza Marca 1968...*, s. 186–215; J. Miłosz, *Przebieg Marca '68 w Poznaniu* [w:] *Marzec 1968 w Wielkopolsce*, red. K. Bialecki, S. Jankowiak, F. Leśniak, J. Miłozza, A. Skupień, Poznań 2005, s. 9–14; W. Suleja, *Dolnośląski Marzec '68. Anatomia protestu*, Warszawa 2006, s. 33–230; J. Kwiek, *Marzec 1968 w Krakowie*, Kraków 2008, s. 37–170.

podczas protestów studenckich na UMK w 1968 r. i szybko rozpracowały ich lokalne struktury bezpieczeństwa. W pierwszych dniach marca 1968 r. akcje protestacyjne studentów UMK przybrały niewielką skalę. Koncentrowały się głównie na produkcji i kolportażu ulotek. Nie doszło również do spontanicznego wyjścia studentów UMK na ulice miast, jak było np. w Warszawie, Krakowie, Katowicach, Wrocławiu, Poznaniu, Lublinie, Łodzi, Częstochowie, Gdańsku czy Gliwicach. I tak w nocy z 9 na 10 marca 1968 r. rozmieszczono na UMK jedenaście ulotek opisujących przebieg manifestacji studenckiej w Warszawie. Dodatkowo na tablicy ogłoszeniowej Domu Studenckiego nr 1 pojawiły się afisze z hasłami „Solidaryzujemy się ze studentami Warszawy” oraz „Hańba aresztowania studentów UW”. Początkowo lokalne władze partyjne nie odnotowały wzmożonej aktywności studentów. W meldunkach wysyłanych do Wydziału Organizacyjnego Komitetu Centralnego PZPR podkreślały panujący na ogół spokój w toruńskich środowiskach studenckich, chociaż równocześnie odnotowały fakt zwiększonej liczby komentarzy wśród studentów na temat wydarzeń warszawskich. Na polecenie władz centralnych przedstawiły Senatowi UMK i aktywowi uczelnianemu UMK oficjalną genezę zajść w stolicy⁵.

Wart odnotowania jest fakt szybkiego nawiązania kontaktów pomiędzy studentami UW a UMK. Już w poniedziałek 11 marca 1968 r. do Torunia przybyła delegacja studentów warszawskich, którzy poinformowali swoich kolegów z UMK o wydarzeniach w stolicy. Przywieźli także rezolucje studentów UW i Politechniki Warszawskiej, interpelację Koła Poselskiego „Znak” oraz inne materiały. W porównaniu z częścią najbardziej aktywnych ośrodków akademickich studenci toruńscy reagowali z kilkudniowym opóźnieniem, chociaż szczegółowe informacje o wydarzeniach warszawskich dotarły do nich szybko. Studenci toruńscy nie posiadali całościowego przeglądu sytuacji w innych ośrodkach akademickich. Początkowo ich wiedza ograniczała się do przebiegu protestów studenckich w Warszawie, Gdańsku i Bydgoszczy. Pierwsze działania studenci toruńscy podjęli 12 marca 1968 r. i skoncentrowały się one na akcji informacyjnej. W tym dniu w DS nr 3 o godz. 17.00 rozmieszczono plakaty, zawiadamiające o ogólnym spotkaniu mieszkańców akademika o godz. 20.30. Protest studentów toruńskich przebiegał w sposób niejako zorganizowany. Najpierw odbyło się spotkanie informacyjne, a dopiero później zwołano wiece studenckie. W innych miastach studenci reagowali często żywiołowo, organizując od razu wiece, ewentualnie wychodzili na ulice miast (np. w Warszawie, Gdańsku, Gliwicach, Krakowie). Działania toruńskich studentów spotkały się z szybką kontrakcją kierownictwa domów studenckich, które zażądało usunięcia wszystkich afiszów. Mimo błyskawicznych działań administracji uniwersyteckiej ogłoszenia zdjęto dopiero po ok. trzech godzinach. W celu przeciwdziałania ewentualnej manifestacji studenckiej władze rektorskie, po konsultacjach z aktywem uczelnianym, postanowiły w tym czasie zorganizować ogólne spotkanie mieszkańców, dotyczące zasad zachowywania porządku

⁵ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej: AP w Bydgoszczy), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KW PZPR) w Bydgoszczy, 51/VIII/199, W. Soporowski, sekretarz KW PZPR do Wydziału Organizacyjnego Komitetu Centralnego PZPR, 12 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 1; M. Golon, *Marzec 1968...*, s. 157; A. Friszke, *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i komandosi*, Kraków 2010, s. 499; M. Choma-Jusińska, *Lublin...*, s. 145–146; J. Eisler, *Polski rok...*, s. 277–305; J. Neja, *Marzec 1968...*, s. 160–161; S. Jankowiak, *Wielkopolska...*, s. 187; J. Miłosz, *Przebieg Marca '68...*, s. 9–10; J. Kwiek, *Marzec 1968...*, s. 49–50, 55–56.

i higieny na terenach akademików, reguł tworzenia audycji w radiowęzle oraz organizacji najbliższych wyborów do władz Zrzeszenia Studentów Polskich. Podobnie postąpiono chociażby w Szczecinie, gdy zwołano plenarne spotkanie Rady Okręgowej ZSP, aby podyskutować o kulturze studenckiej. Na niektórych uczelniach władze partyjne same były inicjatorami spotkań ze studentami, aby przedstawić im oficjalną wersję wydarzeń (np. w Gdańsku, Wrocławiu). Władze UMK przyjęły taktykę skanalizowania rozmów do spraw drugorzędnych w celu niedopuszczenia do otwartej dyskusji na temat wydarzeń warszawskich. Nie zaskoczyły ich także działania studentów, gdyż zareagowały błyskawicznie. W pierwszych dniach protestów studenckich władze UMK ani lokalne władze partyjne nie dążyły do siłowej konfrontacji ze studentami, chociaż nie wykluczały takiej możliwości. Z kolei grupa najaktywniejszych studentów pragnęła na spotkaniu poinformować swoich kolegów o zajęciach w Warszawie⁶.

W zebraniu w sali nauki własnej 12 marca 1968 r. uczestniczyło ok. 200 studentów z młodszych lat studiów, głównie z DS nr 3, chociaż przybyła również młodzież z innych akademików. Największa reprezentacja studentów pojawiła się z I, II i III roku prawa, chemii oraz kierunków humanistycznych. Także podczas kolejnych dni to ta grupa studentów kierowała protestami studenckimi. Grupa przywódcza ruchu studenckiego na UMK ukształtowała się samorzutnie i nie pozostawała jednolita. Podobnie sytuacja wyglądała w pobliskim Gdańsku, jak i w pozostałych ośrodkach akademickich. Większość studenckich ośrodków decyzyjnych uformowała się dopiero po wydarzeniach warszawskich. W skład toruńskiej grupy przywódczej wchodziło przynajmniej kilkanaście osób. W kolejnych fazach protestu różne grupy studenckie na UMK próbowały nadać kierunek dalszym działaniom młodzieży akademickiej. Chociaż w protestach na UMK uczestniczyło kilkuset studentów, aktywniejszą rolę odgrywało tylko kilkadziesiąt osób. Funkcję nieformalnego lidera ruchu studenckiego pełnił Stanisław Jan Sterniński, członek Związku Młodzieży Socjalistycznej oraz ZSP. Student ów zorganizował pierwsze wiece studenckie na UMK. Główny powód zaangażowania się Sternińskiego w protesty studenckie był podobny jak jego kolegów. Chciał wyrazić solidarność z uczestnikami zajęć warszawskich oraz zaprotestować przeciwko brutalnej pacyfikacji przez władze wystąpień studenckich. Władze UMK próbowały zmarginalizować jego rolę i wielokrotnie przeprowadzały z nim rozmowy dyscyplinujące. Ich działania odniosły częściowo skutek, gdyż zmniejszyły jego aktywność w dalszej fazie protestów studenckich. Nie powołano żadnego kolegialnego przedstawicielstwa toruńskiego ruchu studenckiego, jak stało się to w Warszawie (Rada Delegatów Studentów), Gdańsku (Komitet Międzyuczelniany), Wrocławiu (Studencki Komitet Delegatów Wydziałowych Uniwersytetu Wrocławskiego) czy też Krakowie (Komitet Międzyuczelniany UJ). Tego typu organ kolegialny powołano także na Politechnice Szczecińskiej. Ten brak jednolitego kierownictwa ruchu studenckie-

⁶ A. Friszke, *Anatomia buntu...*, s. 589; M. Andrzejewski, *Marzec 1968...*, s. 66; Z. Bereszyński, *Marzec '68 w województwie opolskim...*, s. 354; M. Choma-Jusińska, *Lublin...*, s. 145–146; E. Krasucki, *Prowincjonalny Marzec...*, s. 22; W. Suleja, *Dolnośląski Marzec '68...*, s. 40–41; J. Kwiek, *Marzec 1968...*, s. 49–50; AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 14 III 1968 r., Toruń, k. 22; *ibidem*, Rektor UMK Witold Łukasiewicz do Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego H. Jabłońskiego, 25 III 1968 r., Toruń, k. 59.

go na UMK w 1968 r. pozostawał jedną z jego głównych słabości, chociaż były też inne ośrodki akademickie, gdzie nie ukształtowało się w żadnej formie przywództwo ruchu studenckiego (np. w Olsztynie)⁷.

W ocenie KW PZPR w Bydgoszczy do najaktywniejszych uczestników dyskusji na zebraniu 12 marca 1968 r. należała grupa studentów z II roku Wydziału Prawa UMK. Jak wynika z zebranych przez toruńską SB informacji, zaliczono do tej grupy m.in. Włodzimierza Złotnickiego (zamieszkały w Szczecinie, student III roku prawa, usunięty po II roku prawa z UW, ojciec z zawodu krawiec) oraz Wiesława Janiszewskiego (zameldowany w Gdańsku, student II roku prawa, ojciec pracownik fizyczny w Stoczni Gdańskiej). Z doniesień agenturalnych SB próbowała zrekonstruować skład pierwszej grupy inicjatywnej. Do głównego trzonu grupy opozycyjnej SB zaliczyła m.in. Wojciecha Grochowickiego (II rok prawa, pochodzący z Sopotu, ojciec kierownik Oddziału Gdańskiego Urzędu Morskiego w Gdyni), Stanisława Jana Sternińskiego (III rok prawa, zameldowany w Olsztynie), Włodzimierza Złotnickiego, Władysława Zagałę (V rok historii, zameldowany w Katowicach), Wiesława Janiszewskiego, Henryka Myszkę (II rok prawa, pochodzący z Tczewa, ojciec handlowiec), Wojciecha Gutowskiego (II rok prawa, zameldowany w Aleksandrowie Kujawskim, ojciec ekonomista). Wspomagali ich działania również inni studenci, m.in. Czesław Czerwiński (członek Rady Uczelnianej ZSP), Barbara Domańska (III rok polonistyki, zameldowana w Elblągu), Lech Mazurek-Mieczyski (II rok prawa, pochodzący z Międzyzdrojów) oraz Wojciech Biegaj (III rok prawa, zameldowany w Toruniu, ojciec rolnik). W ocenie KW PZPR w Bydgoszczy najaktywniejszą grupę w końcowej fazie protestów studenckich na UMK stanowiły studentki biologii oraz polonistyki. Nie znamy jednak ich nazwisk. Niewielki raczej pozostawał udział młodzieży z innych wydziałów w kierownictwie toruńskiego ruchu studenckiego⁸.

Nawet toruńskiej SB trudno było udowodnić, że inspiratorami toruńskich wydarzeń była młodzież pochodzenia żydowskiego, gdyż zaliczyła do tej grupy tylko Włodzimierza Złotnickiego. Od 15 do 21 marca 1968 r. przebywała na UMK delegacja Wojskowej Akademii Politycznej (płk Tadeusz Dziekan, mjr Józef Graczyk, mjr Józef Wichnowski, kpt. Kazimierz Sawicki), która spotkała się ze słuchaczami Studium Wojskowego. Także przedstawiciele wojska potwierdzili fakt nieobecności na UMK aktywnych grup syjonistycznych. Toruńska SB analizowała życiorysy najaktywniejszych studentów, w tym Stanisława Jana Sternińskiego oraz Wojciecha Grochowickiego. Z ustaleń SB wynikało, że ojciec Stanisława Jana Sternińskiego pochodził ze środowisk robotniczych, a ojciec

⁷ J. Eisler, *Polski rok...*, s. 306, 327; P. Kardela, *Olsztyński Marzec '68...*, s. 192; E. Krasucki, *Prowincjonalny Marzec...*, s. 31; M. Andrzejewski, *Marzec 1968...*, s. 85, 125–126.

⁸ M. Golon, *Marzec 1968...*, s. 158; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy (dalej: AIPN By), 060/126, Sprawozdanie za rok 1968 Referatu Służby Bezpieczeństwa KMIP MO w Toruniu, 15 I 1969 r., Toruń, k. 5–6; AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VII/269, Sekretarz KW PZPR T. Ludwikowski do Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Warszawie, 13 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 5–6; *ibidem*, 51/VIII/199, W. Soporowski, sekretarz KW PZPR do Wydziału Nauki i Oświaty KC PZPR w Warszawie, 5 IV 1968 r., Bydgoszcz, k. 48; *Wywiad z Janem Sternińskim jednym z organizatorów wydarzeń marcowych w Toruniu*, „Immunitet”, 10 III 1981, s. 8. Pragnę podziękować za pomoc w ustaleniu danych personalnych toruńskich studentów dyrektor Archiwum UMK dr hab. Annie Supruniuk oraz starszemu archiwistcie mgr. Jackowi Waliszewskiemu.

Wojciecha Grochowickiego wywodził się z nomenklatury partyjnej i pełnił funkcję kierownika Oddziału Gdańskiego Urzędu Morskiego w Gdyni. Z analizy dostępnych materiałów wynika, że skład społeczny grupy kierowniczej toruńskich protestów pozostawał dość zróżnicowany, gdyż znalazły się w niej osoby wywodzące się z rodzin inteligenckich, robotniczych i rolniczych. Analiza składu społecznego przywódców ruchu studenckiego na UMK przeczyła propagandowej tezie, że prowadzonymi protestami studenckimi była młodzież wywodząca się z rodzin nomenklaturowych o pochodzeniu żydowskim. Większość pierwszej grupy inicjatywnej na UMK stanowili studenci pierwszych lat prawa oraz innych kierunków humanistycznych⁹.

W spotkaniu w sali nauki 12 marca 1968 r. ze strony władz uczelni i aktywność uczelnianego uczestniczyli m.in. rektor prof. Witold Łukaszewicz, prorektor ds. nauczania dr Bronisław Nadolski, opiekun akademików z ramienia senatu doc. Antoni Czacharowski, kierownik domów studenckich mgr Zdzisław Marzec oraz przewodniczący RU ZSP Józef Siemiątkowski. Podczas kolejnych spotkań ze studentami władze uczelni próbowały rozszerzać grono reprezentujących ich środowisk. Niewielką aktywność w tym okresie na UMK przejawiały organizacje młodzieżowe (ZMS, Związek Młodzieży Wiejskiej itd.), a np. w niedalekim Olsztynie próbowały one zorganizować wiece poparcia dla władz partyjnych. Także w wielu innych ośrodkach akademickich władze uczelniane próbowały zapanować nad nastrojami studenckimi i nakłonić młodzież do rezygnacji z wystąpień opozycyjnych (np. Opole, Lublin, Olsztyn, Łódź). Nie mamy potwierdzonego udziału w wiecach toruńskich przedstawicieli lokalnych władz partyjnych, chociaż w innych ośrodkach akademickich występowały tego typu sytuacje. Nie znamy szczegółowego przebiegu dyskusji 12 marca 1968 r., a zachowane na ten temat materiały źródłowe są dość ogólnikowe. Nie można zrekonstruować całej dyskusji, jaka odbyła się w tym dniu, tylko jej poszczególne wątki. Podczas pierwszych 90 minut omawiano ogólne zagadnienia dotyczące warunków życia w domach akademickich czy też kwestie przyszłych wyborów do władz ZSP. Dopiero później studenci przeszli do komentowania wydarzeń warszawskich. W dyskusji aktywnie uczestniczyło ok. dziesięciu studentów, którzy postawili władzom uczelnianym wiele pytań, dotyczących m.in. przyczyn zawieszenia przez cenzurę spektaklu *Dziadów*, uprawnień władz partyjnych do interpretacji i form reżyserowania przedstawień teatralnych, prawdziwego przebiegu manifestacji studenckiej w Warszawie oraz postawy środowisk robotniczych wobec protestujących studentów¹⁰.

Na pytania studentów odpowiadali m.in. rektor prof. Witold Łukaszewicz, dr Bronisław Nadolski oraz Józef Siemiątkowski. Nie zachowały się informacje o przyjętej przez nich argumentacji, ale zapewne pozostawała ona zgodna z linią partii. KW PZPR w Bydgoszczy planował wykorzystać wiece do przedstawienia studentom

⁹ Sprawozdanie z akcji spotkań ze słuchaczami Studium Wojskowego UMK Toruń w dniach 15–21.03.1968 r. [w:] *Słowem i pałką. Wojsko wobec polskiego Marca '68 w dokumentach*, wstęp i oprac. E.J. Nalepa, Piotrków Trybunalski 2018, s. 154.

¹⁰ M. Golon, *Marzec 1968...*, s. 157; Z. Bereszyński, *Marzec '68...*, s. 355; M. Choma-Jusińska, *Lublin...*, s. 148; P. Kardela, *Olsztyński Marzec '68...*, s. 170–173; K. Lesiakowski, *Łódź...*, s. 168; AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 14 III 1968 r., Toruń, k. 22.

oficjalnej wersji wydarzeń warszawskich oraz powstrzymania studentów przed wyjściem na ulice miast. W przypadku Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Bydgoszczy wiec studencki przebiegał pod pełną kontrolą władz i w tonie poparcia dla działań partii. Inaczej wyglądała sytuacja na UMK, gdzie studenci aktywnie wsparli swoich kolegów z innych ośrodków akademickich, chociaż władze uczelniane próbowały realizować podobną strategię jak w WSI w Bydgoszczy. Ze środowiska studenckiego UMK najczęściej głos zabierali Wojciech Biegaj i Włodzimierz Złotnicki. Tak jak na innych uczelniach wyższych studenci toruńscy postawili szereg postulatów. Żądali m.in. powiadomienia władz naczelnych ZSP, że obecni na spotkaniu studenci sprzeciwiają się biciu przez milicję swoich kolegów. Studenci toruńscy postulowali zorganizowanie na uczelni wiecu i umożliwienie im wypowiedzenia się na temat ostatnich zajęć w stolicy. Domagali się również wyczerpujących wyjaśnień oraz poinformowania przez radiowęzeł swoich kolegów o wydarzeniach warszawskich¹¹.

Na zakończenie dyskusji rektor prof. Witold Łukaszewicz zaapelował do studentów o zachowanie w najbliższych dniach całkowitego spokoju. Po opuszczeniu sali przez przedstawicieli władz uczelnianych i aktywu partyjnego część studentów głośno domagała się natychmiastowego wyznaczenia terminu wiecu. Według relacji KM PZPR w Toruniu przewodniczący ZSP Józef Siemiątkowski podkreślał, że o zgodę na zorganizowanie wiecu należy zabiegać drogą oficjalną. Z jego opinią ponoć zgodzili się pozostający na sali studenci, o ile ZSP podejmie działania w tym kierunku i poinformuje o nich przez radiowęzeł wszystkich studentów. Do końca obrad studenckich na terenie DS nr 3 przebywali rektor oraz kierownictwo działu domów studenckich. Kilkanaście minut po zakończeniu zebrania studenci ponownie rozpoczęli się gromadzić na korytarzach DS nr 3 i domagać się wygłoszenia przez radiowęzeł uzgodnionej audycji. W jej trakcie przewodniczący ZSP poinformował o przebiegu wydarzeń warszawskich i konieczności zachowania właściwej postawy. Około godz. 00.00 studenci powrócili do swoich pokoi, a ok. godz. 1.30 w nocy z okien DS nr 1 i DS nr 5 rozległy się okrzyki nawołujące do solidaryzowania się ze studentami warszawskimi. Pomiedzy dwoma domami studenckimi zdetonowano dwie petardy. Do godzin porannych nie odnotowano już żadnej większej aktywności studenckiej¹².

¹¹ AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 14 III 1968 r., Toruń, k. 23; AIPN By, 077/403, Informacja nr 1 dotycząca wydarzeń i komentarzy w województwie bydgoskim w dniach 12 i 13 marca 1968 r., 14 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 370; Informacja, nr 25/A/4362. Warszawa, 13 marca 1968. Informacja KW o sytuacji w środowiskach studenckich [w:] *Marzec '68. Między tragedią a podłością*, wstęp, wybór i oprac. G. Sołtysiak, J. Stępień, b.m.w., 1998, s. 219; K. Maniewska, *Mieszkańcy Bydgoszczy wobec wydarzeń 1968 r. Postawy. Przejawy oporu społecznego. Skala represji*, „Dzieje Najnowsze” 2008, nr 1, s. 138.

¹² AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 14 III 1968 r., Toruń, k. 23; B. Rost, *Moja pięcioletnia przygoda z ZSP (1964–1969)* [w:] *Uniwersytet Mikołaja Kopernika. Wspomnienia absolwentów*, oprac. Z. Chyła-Belkot, I. Walczyk, W. Streich, B. Kubik, Toruń 2011, s. 238–239; A. Kowalczyk, *Związek Młodzieży Socjalistycznej* [w:] *Uniwersytet Mikołaja Kopernika. 1966–1980*, t. 2, red. J. Belkot, Toruń 1992, s. 228; Informacje KW o sytuacji w środowiskach studenckich, 13 III 1968 r., Warszawa [w:] *Marzec 1968. Trzydzieści lat później*, t. 2: *Aneks źródłowy. Dzień po dniu w raportach SB oraz Wydziału Organizacyjnego KC PZPR w opracowaniu M. Zaremby*, Warszawa 1998, s. 77.

Od samego początku władze UMK przyjęły taktykę uczestniczenia w spotkaniach studentów i skierowania dyskusji studenckich na bezpieczne tory. Wyraźnie starały się, aby protesty studenckie nie przeszły w żywiołową fazę. Ta kontrola poczynąń studentów ze strony władz uniwersyteckich występowała podczas całego marca 1968 r. Władze UMK stosowały wobec najaktywniejszych studentów taktykę zastraszania, grożenia postępowaniami dyscyplinarnymi oraz karą relegowania z uczelni. Cały czas rektor prof. Witold Łukaszewicz przeprowadzał rozmowy ostrzegawcze z najaktywniejszymi studentami i przekonywał ich do wycofania się z dalszych protestów (m.in. ze Stanisławem Janem Sternińskim, Wojciechem Grochowickim, Wiesławem Janiszewskim, Czesławem Czerwińskim, Barbarą Domańską i Lechem Mazurkiem-Mieczysławskim)¹³.

W ocenie lokalnych władz partyjnych 13 marca 1968 r. charakteryzował się spokojną atmosferą, a zajęcia dydaktyczne na UMK przebiegały zgodnie z planem. Od samego rana zaczęły działać w poszczególnych domach studenckich kilkuosobowe grupy inicjatywne, które wzywały studentów do udziału w wiecu 14 marca 1968 r. Ich akcja była skoordynowana. Chociaż zachowane materiały źródłowe nie wymieniają nazwisk członków tych grup, najaktywniejsi pozostawali studenci prawa i innych kierunków humanistycznych. W opinii miejskich struktur partyjnych największą aktywność w tym dniu wykazywało środowisko młodzieży akademickiej zamieszkałej w DS nr 3. Po wysłuchaniu dziennika telewizyjnego studenci prawa zdecydowanie zaprotestowali przeciwko rezolucji przyjętej przez robotników w Warszawie i nawoływali do wyjścia na ulice. Hasła te pojawiały się wielokrotnie podczas protestów studentów toruńskich. Planom studenckim przeszkodziły przeciwdziałania władz UMK oraz brak determinacji ze strony młodzieży akademickiej w ich realizacji¹⁴. Na 14 marca 1968 r. studenci zaplanowali wiec w stołówce akademickiej DS nr 1. Nadal prowadzili akcję ulotkową. W nocy z 13 na 14 marca 1968 r. pojawiły się kolejne plakaty w rejonie budynków uniwersyteckich. Ujawniono trzy nowe afisze m.in. na budynku KM i Komitetu Powiatowego PZPR z napisem „Żądamy wolności słowa, precz z cenzurą”, koło kiosku Miejskiego Handlu Detalicznego i przy rektoracie o treści „Dość fałszu i obłudy – wiwat Konstytucja” oraz na skwerku przy al. 700-lecia z hasłem „Brawo studenci Warszawy”. Dodatkowo na gmachu Wydziału Prawa – Collegium Minus namalowano farbą olejną napis „UMK-UW”. 14 marca 1968 r. zawieszono także cztery nowe afisze na DS nr 1 i DS nr 2 z napisami „Uwolnić aresztowanych”, „Milicja ręce precz od studentów”, „Żądamy tego co oni” oraz „Nie dajmy upaść zaczętej sprawie”. Przed samym wiecem 14 marca 1968 r. SB znalazła na tablicach ogłoszeń w DS nr 1, DS nr 2 oraz DS nr 6 odpisy rezolucji studentów UW z 11 marca 1968 r. Studenci wyrzucali również z okien akademików kartki z zeszytów, z ręcznie przepisanyymi czy też przez kalkę

¹³ M. Golon, *Marzec 1968...*, s. 159; por. S. Salmonowicz, „Życie jak osioł ucieka...” *Wspomnienia*, Bydgoszcz–Gdańsk 2014, s. 283; AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, W. Soporowski, sekretarz KW PZPR do Wydziału Nauki i Oświaty Komitetu Centralnego PZPR w Warszawie, 5 IV 1968 r., Bydgoszcz, k. 48; AIPN By, 077/403, Meldunek, 14 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 366; AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Sprawozdanie z przebiegu wiecu na UMK w Toruniu, 14 III 1968 r., Toruń, k. 10.

¹⁴ AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 14 III 1968 r., k. 28; Informacja Wydziału Organizacyjnego KC PZPR, 14 III 1968 r., Warszawa [w:] *Marzec 1968. Trzydzieści lat...*, t. 2, s. 88.

napisami: „Odważmy się poprzeć studentów Warszawy”, „Żądamy tego samego co oni”, „Nie dajmy upaść zaczętej sprawie”. Rektor prof. Witold Łukaszewicz przeprowadził kolejne rozmowy dyscyplinujące z najaktywniejszymi studentami¹⁵. 14 marca 1968 r. o godz. 15 w stołowce DS nr 1 rozpoczął się pierwszy wiec studentów UMK. Niezwykle ważny dla zrozumienia przebiegu protestów studenckich na UMK jest kontekst ogólnokrajowy. Pierwszy wiec studentów toruńskich rozpoczął się pod koniec pierwszego tygodnia wydarzeń marcowych, gdy protesty studenckie przybrały najbardziej zdecydowaną formę, a później przeszły w fazę schyłkową. Do starć ulicznych doszło już w Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Gdańsku, Lublinie, Łodzi i Gliwicach. W innych miastach studenci wyszli na ulice, m.in. w Częstochowie. W większości ośrodków akademickich zorganizowano już wiece studenckie, z których część odbyła się poza budynkami uczelni. W tym czasie na UMK rozpoczęto dopiero pierwszy wiec. W porównaniu z pozostałymi ośrodkami akademickimi studenci toruńscy przystąpili do działań z kilkudniowym opóźnieniem. Na podstawie zachowanych materiałów źródłowych trudno zrekonstruować szczegółowy przebieg dyskusji 14 marca 1968 r. na UMK. Organizatorem wieceu była prawdopodobnie grupa studentów odpowiedzialnych za przygotowanie spotkania 12 marca 1968 r. Najaktywniejsi pozostawali w niej studenci prawa. Przed południem 14 marca 1968 r. rektor prof. Witold Łukaszewicz wezwał studentów przez radiowęzeł do rezygnacji z planowanych działań. W swoim apelu rektor UMK podkreślił nielegalny charakter wieceu, przekonywał do wycofania się z jego organizacji i zachęcał do udania się na zajęcia dydaktyczne. Nie popełnił takiego błędu, jak władze Uniwersytetu Łódzkiego, które w celu zablokowania organizacji wieceu studenckiego zamknęły budynek Biblioteki Głównej. Ich działania nie zniechęciły studentów łódzkich do protestowania przed gmachem biblioteki. Rektor UMK nie odwołał również samego wieceu, co być może uchroniło przed wyjściem studentów na ulice miasta, jak np. stało się w Gdańsku. Z tą różnicą, że to sami studenci gdańscy odwołali wiec zaplanowany na 15 marca 1968 r. Podczas zamieszek ulicznych siły porządkowe brutalnie spacyfikowały gdańskich studentów¹⁶.

W czterogodzinnym wieceu na UMK 14 marca 1968 r. udział wzięło ok. 800–1000 studentów z 3,5 tys. uczących się wówczas na UMK. W zgromadzeniu uczestniczyli przedstawiciele władz rektorskich, dziekańskich, senatorowie UMK, członkowie Komitetu Uczelnianego PZPR oraz uczelniani aktywiści partyjni. Rektor UMK i jego najbliżsi współpracownicy podjęli decyzję o udziale w wieceu w celu kontrolowania jego przebiegu. Na samym początku zgromadzenia oznajmili zebranym o nielegalnym charakterze spotkania i przestrzegli przed wyjściem na ulice. Spotkanie charakteryzowało się żywiołowym przebiegiem, studenci przerywali wypowiedzi członkom władz uczelni, wznosili często

¹⁵ M. Golon, *Marzec 1968...*, s. 159; K. Maniewska, *Mieszkańcy Bydgoszczy...*, s. 128; AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VII/269, Sekretarz KW PZPR T. Ludwikowski do Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Warszawie, 14 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 7; AIPN By, 077/403, Meldunek, 14 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 366.

¹⁶ AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Apel rektora UMK prof. W. Łukaszewicza do studentów, 14 III 1968 r., Toruń, k. 7; K. Lesiakowski, *Łódź...*, s. 169; M. Andrzejewski, *Marzec 1968...*, s. 87–98; B. Bajkow, *Wydarzenia marcowe '68 na Politechnice Gdańskiej* [w:] *Marzec 1968 w Gdańsku*, red. M. Nurek, współpraca A. Wałek, K. Błaszowska, Gdańsk 2018, s. 74–75; J. Eisler, *Polski rok...*, s. 277–335.

okrzyki oraz skandowali różne hasła. Z grona studentów przemawiali m.in. Stanisław Jan Sterniński i niewymieniony z imienia Trzmiel, a ze strony władz uczelnianych i partyjnych m.in. prof. Witold Łukaszewicz, doc. dr Marian Wojciechowski, doc. dr Jerzy Wojtowicz, mgr Wojciech Roszewski oraz przewodniczący Zarządu Uczelnianego ZMS Andrzej Gordon. Ten ostatni próbował przekonać studentów do zaakceptowania przygotowanej przez niego rezolucji w sprawie wydarzeń warszawskich, którą studenci wygwizdali publicznie. Podobnie studenci szczecińscy zablokowali przyjęcie przygotowanej przez struktury partyjne rezolucji popierającej politykę władz państwowych wobec protestujących studentów. Studenci UMK zareagowali negatywnie na słowa doc. dr Mariana Wojciechowskiego, gdy zwrócił się do nich „towarzysze”. Wtedy doc. Wojciechowski stwierdził „należy was wyrzucić z sali”, co studenci przyjęli milczeniem. W drugiej połowie lat sześćdziesiątych XX w. doc. Wojciechowski był kojarzony z frakcją „partyzantów” w PZPR. Z zachowanych źródeł wynika, że swoje racje wyłożyli w całości: prof. Witold Łukaszewicz oraz doc. dr Marian Wojciechowski, pozostałym przedstawicielom władz uczelnianych i partyjnych studenci nie pozwolili zaprezentować swoich argumentów¹⁷.

Podczas wiecu studenci domagali się odczytania tekstu interpelacji Koła Poselskiego „Znak”. Obecna w stołowce młodzież solidaryzowała się ze swoimi kolegami z uczelni warszawskich. Przedstawiła także wiele własnych postulatów, dotyczących m.in. zagwarantowania uczelniom autonomii, złagodzenia cenzury, przywrócenia na scenę teatralną spektaklu *Dziadów* oraz potępienia milicji za użycie siły wobec protestujących studentów. Podczas zebrania skrytykowano oficjalną prasę za atakowanie środowisk studenckich (m.in. „Sztandar Młodych”). Dyskutowano również o Romanie Zambrowskim, Pawle Jasienicy i Antonim Słonimskim. Podczas wiecu studenci wznosili okrzyki, w których sprzeciwiali się podsycaniu antagonizmu pomiędzy robotnikami a studentami. Nawet toruńska SB przyznawała, że opanowanie żywiołowych wystąpień studenckich okazało się niezwykle trudne¹⁸.

Podczas wiecu wybrana pięcioosobowa komisja studencka przygotowała rezolucję, której treść, za zgodą rektora, podano przez uczelniany radiowęzeł. Na podstawie znanych źródeł nie można ustalić składu personalnego tej komisji. Profesor Witold Łukaszewicz wyraził zgodę na upublicznienie rezolucji, aby uspokoić nastroje w środowisku studenckim. W imieniu władz uczelni i aktywu partyjnego rektor UMK zdystansował się do jej treści i zabronił jej powielania i kolportażu. Pracownicy naukowcy i aktywni uczniowie nie uczestniczyli w głosowaniu nad rezolucją, a następnie wyszli z sali. Na zakończenie zgro-

¹⁷ AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Sprawozdanie z przebiegu wiecu na UMK w Toruniu, 14 III 1968 r., Toruń, k. 12; T.P. Rutkowski, *Wpływ Marca '68 na polskie nauki historyczne* [w:] *idem, Historiografia i historycy w PRL. Szkice*, Warszawa 2019, s. 115–116, 122; *idem, Historyk z resortu. Wokół działalności publicystycznej i naukowej Tadeusza Walichnowskiego w 1968 r.* [w:] *Twórczość na zamówienie*, red. S. Ligarski, R. Łatka, Warszawa 2019, s. 386–387; E. Krasucki, *Prowincjonalny Marzec...*, s. 23–24.

¹⁸ AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Sprawozdanie z przebiegu wiecu na UMK w Toruniu, 14 III 1968 r., Toruń, k. 11–12; *ibidem*, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 15 III 1968 r., Toruń, k. 24; *ibidem*, 51/VII/269, Sekretarz KW PZPR T. Ludwikowski do Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Warszawie, 15 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 8–9; Informacja Wydziału Organizacyjnego KC PZPR, 15 III 1968 r., Warszawa [w:] *Marzec 1968. Trzydzieści lat...*, t. 2, s. 97; *Kalendarz współczesny 1987*, s. 16.

madzenia studenci odśpiewali hymn narodowy i opuścili stołówkę. Nie wyruszyli jednak na ulice miasta, jak choćby studenci Filii UJ w Katowicach, którzy także w tym samym dniu zorganizowali swój wiec. Obydwa wiece charakteryzowały się podobnym przebiegiem, z tym że studenci Filii UJ postanowili dostarczyć swoją rezolucję do KW PZPR w Katowicach. Funkcjonariusze ZOMO i ORMO zablokowali dostęp studentom do budynku KW, a następnie brutalnie spacyfikowali uformowany pochód studencki. Po zakończeniu wiecu toruńscy studenci powrócili do swoich kwater. Rezolucja studentów UMK wzorowała się na podobnym dokumencie studentów warszawskich z 11 marca 1968 r., chociaż była obszerniejsza i radykalniejsza w formie. W przyjętym dokumencie toruńscy studenci, poruszeni i wstrząśnięci wydarzeniami warszawskimi, zaprotestowali m.in. przeciwko naruszeniu praworządności, nieprzestrzeganiu Konstytucji PRL, interwencji organów bezpieczeństwa w życie akademickie oraz brutalnym akcjom milicji i aktywu partyjnego wobec studentów. Postawili również szereg pytań dotyczących zajść na UW. W swojej rezolucji toruńscy studenci domagali się wskazania osób odpowiedzialnych za użycie uzbrojonych bojówek i milicji. Żądali m.in. natychmiastowego uwolnienia zatrzymanych studentów i pracowników nauki, przywrócenia praw studenckich osobom ich pozbawionych w związku z wydarzeniami warszawskimi, potępienia i ukarania winnych wkroczenia milicji i aktywu robotniczego na teren warszawskich uczelni, całkowitej rekompensaty za szkody fizyczne i moralne wyrządzone ofiarom zajść oraz opublikowania rezolucji studentów warszawskich. Młodzież toruńska oczekiwała również przedstawienia przez oficjalną prasę rzeczywistego przebiegu wydarzeń warszawskich, z podaniem pełnej listy ofiar i nazwisk winnych zajść. Jej postulaty pokrywały się z dezyderatami studentów z innych ośrodków akademickich. Studenci toruńscy domagali się przekazania ich rezolucji oficjalnym środkom przekazu, informowania na bieżąco opinii publicznej o najważniejszych wydarzeniach w kraju, jawności życia publicznego oraz zagwarantowania nieskrępowanego rozwoju kultury polskiej. Studenci odcięli się kategorycznie od rozgrywek wewnątrzpartyjnych, których rezultatem były tragiczne wydarzenia w Warszawie. Zaprotestowali również przeciwko antagonizowaniu robotników ze środowiskiem studenckim. Tak jak w przypadku innych rezolucji studenckich władze partyjne nie zgodziły się na jej wydrukowanie w oficjalnej prasie¹⁹.

Słabością ruchu studenckiego na UMK w 1968 r. okazał się brak wypracowanej strategii. Studenci próbowali głównie zorganizować kolejne wiece. Cały czas kontynuowali akcję ulotkową. Swoimi działaniami nie potrafili zmusić władz uczelnianych do ustępstw. Chociaż planowali nawiązanie współpracy ze środowiskami robotniczymi, ich działania nie przyniosły większych rezultatów. Nie potrafili również skoordynować swoich protestów z młodzieżą szkolną. Mimo że podjęli działania w celu uzyskania wsparcia ze strony Kościoła katolickiego, także na tym polu nie odnieśli większych sukcesów. W następnych dniach studenci toruńscy aktywnie włączyli się w przygotowywanie kolejnych akcji

¹⁹ AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Sprawozdanie z przebiegu wiecu na UMK w Toruniu, 14 III 1968 r., Toruń, k. 12–13; *ibidem*, Rezolucja studentów UMK, 14 III 1968 r., Toruń, k. 14–16; *ibidem*, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 15 III 1968 r., Toruń, k. 24; J. Neja, *Katowice i województwo katowickie...*, s. 95–96.

protestacyjnych. Z analizy zachowanych materiałów archiwalnych wynika, że ich akcja ulotkowa koncentrowała się głównie na budynkach uczelnianych i wokół uniwersyteckich. Studenci nie potrafili jej rozszerzyć na inne dzielnice miasta, dlatego też mieszkańcy Torunia posiadali ograniczoną wiedzę o protestach studenckich. Wiadomo, że ulotki planowano dostarczyć do największych przedsiębiorstw toruńskich i krajowych. Studenci rozważali pomysł ich rozprowadzenia przy pomocy spółdzielni studenckiej „Małgosia”. Działania te nie zakończyły się poważniejszym sukcesem, chociaż odnotowano fakt pojawienia się ulotek toruńskich studentów w innych miejscowościach województwa bydgoskiego²⁰.

W nocy z 14 na 15 marca 1968 r. liczna grupa toruńskich studentów zajęła się przepisywaniem odręcznie oraz kolportażem przyjętej rezolucji. Poza domami studenckimi kopiowano ją m.in. w miejscowym oddziale Stowarzyszenia „PAX”. Rozwieszano jej kopie w budynkach uniwersyteckich oraz domach studenckich. Na kolportowanych rezolucjach studenci umieszczali dodatkowe napisy: „kapusie o 15-tej do domu” czy też „biada temu biada, biada jego złej duszy, jeśli naszą rezolucję ruszy”. Rektor prof. Witold Łukaszewicz polecił je usuwać z gmachów uczelnianych. Nad ranem 15 marca 1968 r. o godz. 5 pojawiły się w okolicy DS nr 1, DS nr 2 i DS nr 3 kolejne ulotki o treści „Protestujemy przeciwko wprowadzeniu rozdzwisku między studentami a polską klasą robotniczą”. W kolejnych dniach studenci zorganizowali nowe akcje ulotkowe. 16 marca 1968 r. pojawiły się napisy na domach studenckich: „żądamy socjalizmu bez pałek” oraz „solidaryzujemy się z Warszawą”. 18 marca 1968 r. SB odnotowała fakt znalezienia w okolicy toruńskich akademików kolejnych 15 ulotek, wykonanych odręcznie, o treści: „Robotnicy solidaryzujcie się ze studentami. Demaskujemy ORMO”, „Prasa łże. Walczymy o przestrzeganie Konstytucji PRL”, „Robotnicy jesteście z Wami. Żądajcie prawdy”, „Socjalizm bez pałek. Precz z brutalnością MO. Studenci z robotnikami”, „Robotnicy – studenci są waszymi dziećmi, nie pozwólcie ich aresztować”. Dodatkowo na szybie okna wystawowego sklepu MHD w Toruniu policja polityczna znalazła dwie ulotki-odezwy. Były w nich słowa o solidaryzowaniu się młodzieży pracującej ze studentami, hasła wolności prasy i ograniczenia uprawnień MO. Studenci przygotowywali również protest przeciwko fałszywym doniesieniom toruńskich „Nowości” na temat wiecu w stołowce DS nr 1 oraz przebiegu zebrania pracowników w największym toruńskim Zakładzie Włókien Sztucznych „Elana”²¹.

W międzyczasie Stanisław Jan Sterniński poprosił przez radio studenckie o zbiórkę pieniędzy na opłacenie kosztów podróży delegacji studentów toruńskich do stolicy. Na ten cel zebrano ponad 800 zł. Do Warszawy wyruszyła delegacja wybrana na pierwszym

²⁰ AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 15 III 1968 r., Toruń, k. 29; *ibidem*, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 16 III 1968 r., Toruń, k. 31.

²¹ M. Golon, *Marzec 1968...*, s. 159–161; AIPN By, 077/506, t. 3, I zastępca Komendanta Wojewódzkiego MO ds. Służby Bezpieczeństwa w Bydgoszczy płk. L. Dąbrowski do Wydziału Inspekcji Departamentu III MSW w Warszawie, 19 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 93; *ibidem*, 00103/582, Notatka służbowa, 16 III 1968 r., Toruń, k. 8; *ibidem*, Notatka służbowa, 16 III 1968 r., Toruń, k. 9; *ibidem*, 077/403, Meldunek, 17 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 337; *Wiecie załóg toruńskich zakładów pracy i studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, „Nowości”, 15 III 1968, nr 65.

wieczu i doręczyła przyjętą rezolucję Radzie Naczelnej ZSP oraz tzw. Radzie Delegatów Studenckich. Już wtedy pojawiły się informacje o możliwości zorganizowania kolejnego wiecu na UMK 16 marca 1968 r., gdzie planowano przedstawić młodzieży akademickiej rezultaty wspólnych konsultacji studentów toruńskich i warszawskich. Z taką inicjatywą wyszedł m.in. student III roku chemii Wojciech Śmigiel. 15 marca 1968 r. przywieziono do Torunia rezolucje z Politechniki Gdańskiej. W tym też dniu kilku toruńskich studentów wyjechało do Gdańska, Warszawy i Bydgoszczy w celu kolportażu własnej rezolucji. Organy bezpieczeństwa podjęły wobec nich kontrakcję. Między innymi gdańska SB otrzymała polecenie ustalenia ich tożsamości. W tamtym czasie spora grupa młodzieży gdańskiej studiowała na Wydziale Prawa UMK, co przyspieszyło zacieśnianie współpracy pomiędzy studentami toruńskimi i gdańskimi. Należy pamiętać także o tym, że najaktywniejsza grupa studentów uczestnicząca w protestach na UMK wywodziła się z Gdańska i okolic. Dość szybko podjęto współpracę z UW i PW, WSI w Bydgoszczy, Wyższą Szkołą Pedagogiczną w Gdańsku (WSP) oraz PG. Polegała ona głównie na wymianie informacji oraz częściowej koordynacji działań. W opinii lokalnych struktur partyjnych studentów toruńskich zachęcali do podjęcia współpracy z innymi ośrodkami akademickimi także pracownicy UMK, m.in. z Wydziału Sztuk Pięknych UMK dr Marian Kutznera, mgr Bogusław Mansfeld, dr Zygmunt Ważbiński i mgr Antoni Szymkowski. Również w późniejszym okresie studenci toruńscy wysyłali swoich delegatów do innych miast uniwersyteckich. 26 marca 1968 r. we Wrocławiu spotkali się przedstawiciele ruchów studenckich z Warszawy, Lublina, Krakowa, Łodzi, Gliwic, Wrocławia, Szczecina, Torunia i Poznania²².

Drugi wiec studentów rozpoczął się 18 marca 1968 r. o godz. 19.30 wystąpieniem jednej ze studentek, która odczytała kilka przyjętych wówczas rezolucji z różnych ośrodków akademickich, m.in. z Wrocławia, Warszawy, Krakowa i Torunia. Studenci toruńscy wiedzieli już o pacyfikacji 12 i 15 marca 1968 r. protestów studenckich w Gdańsku oraz o wtargnięciu 13 marca 1968 r. formacji MO i ORMÓ na teren UJ i brutalnej rozprawie ze studentami. Nie wiadomo, czy już dotarły do nich informacje o rozproszeniu manifestacji studenckich na ulicach Szczecina, Poznania, Łodzi, Katowic i Częstochowy. Podczas drugiego tygodnia protestów wyraźnie osłabła intensywność akcji studenckich. Początkowo w ten nurt nie wpisały się działania studentów toruńskich, co nastąpiło nieco później. Przed rozpoczęciem spotkania studenci toruńscy skandowali „Choć Warszawa w kleszczach, pozostaje Toruń jeszcze” oraz „Dla historii studenci toruńscy wyjdą na ulice”. W zebraniu w stołowce DS nr 1 uczestniczyło ok. 600–700 osób. W ocenie lokalnych struktur partyjnych zmieniła się grupa inicjatywna, gdy nie uczestniczyli w niej wszyscy organizatorzy poprzedniego wiecu. Jeden z najaktywniejszych poprzednio studentów, Stanisław Jan Sterniński przebywał wtedy w bufecie obok stołówki studenckiej. Prawdopodobnie rektor prof. Witold Łukaszewicz zagroził mu karą dyscyplinarną, gdyby nie zmniejszył swego zaangażowania w ruch studencki.

²² M. Golon, *Marzec 1968...*, s. 160; M. Andrzejewski, *Marzec 1968...*, s. 129; A. Friszke, *Anatomia buntu...*, s. 589; AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 16 III 1968 r., Toruń, k. 31; *ibidem*, Rektor UMK prof. Witold Łukaszewicz do Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego H. Jabłońskiego, 25 III 1968 r., Toruń, k. 60.

Za organizację drugiego zgromadzenia odpowiadali studenci młodszych lat studiów Wydziału Prawa (Włodzimierz Złotnicki, Wiesław Janiszewski, Henryk Myszką) oraz Wydziału Humanistycznego (Maria Szumowska, Zofia Jakubowska). Jak widać, częściowo zmienił się skład grupy przywódczej ruchu studenckiego. Obok wcześniej występujących w niej studentów prawa pojawiły się również studentki filologii polskiej²³.

Dla władz UMK kontrola drugiego wiecu okazała się trudniejsza niż poprzedniego, gdyż pojawiła się groźba rozszerzenia się protestów studenckich poza mury uczelni. W zebraniu uczestniczyli delegaci studentów warszawskich, którzy podniesionymi kartkami i okrzykami wzywali swoich kolegów do wyjścia poza budynki uniwersytetu. Duże wrażenie wśród studentów toruńskich wywołały słowa naocznego świadka manifestacji z Gliwic, który opowiedział o dwugodzinnym spokojnym pochodzie studentów ulicami miasta, jaki rozpoczął się 11 marca 1968 r. o godz. 16. Wynika stąd, że toruńscy studenci nie wiedzieli o późniejszych starciach milicji ze studentami gliwickimi. Już wcześniej toruńscy studenci zastanawiali się nad rozszerzeniem swoich protestów, ale ich działania zablokowały organy bezpieczeństwa. Aby zastraszyć studentów podczas wiecu 14 marca 1968 r., przy DS nr 1 podstawiono autobus wypełniony aktywnym robotniczym. Pojawiły się również informacje o koncentracji dużych oddziałów milicji na Jakubskim Przedmieściu. W wielu innych ośrodkach akademickich podjęto tego typu środki prewencyjne (m.in. w Warszawie, Krakowie, Gdańsku, Opolu, Gliwicach, Łodzi, Wrocławiu), co uwiarygodnia działania toruńskich decydentów. W tych dniach rektor UMK prof. Witold Łukasiewicz swoje działania uzgadniał z Komitetem Zakładowym PZPR UMK, KM PZPR w Toruniu, KW PZPR w Bydgoszczy oraz Komendą Miejską MO w Toruniu. W czasie wspólnych narad postanowiono, że interwencja sił porządkowych (MO, ORMÓ, aktywu robotniczego) może być podjęta tylko wyjątkowo, gdyby doszło do studenckiej demonstracji ulicznej. W celu jej zapobieżenia planowano wykorzystać wszystkie pokojowe środki perswazji, aby uniknąć starć ze studentami. Podjęto także decyzję o rozlokowaniu sił porządkowych z dala od domów studenckich, aby nie sprowokować zajść. Na terenie miasteczka uniwersyteckiego pojawiły się patrole milicyjne. Rektor UMK podjął wiele starań, aby zatrzymać protest studencki w budynkach uniwersyteckich i nie pozwolić studentom rozszerzyć go nawet w obrębie miasteczka akademickiego. W pomieszczeniu obok stołówki DS nr 1 przebywała grupa ok. siedemdziesięciu pracowników nauki, której zadanie polegało na wkroczeniu na salę, gdyby studenci podjęli decyzję o wyjściu na ulice (m.in. rektor, prorektorzy, I sekretarz KU PZPR itd.)²⁴.

²³ AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 19 III 1968 r., Toruń, k. 35–36; *ibidem*, 1935/1184, Komitet Wojewódzki PZPR w Bydgoszczy. Meldunki i informacje wysłane do KC PZPR. Dalekopisy, 19 III 1969 r., Bydgoszcz, k. 30; AIPN By, 077/506, t. 3, I zastępca Komendanta Wojewódzkiego MO ds. Służby Bezpieczeństwa w Bydgoszczy płk. L. Dąbrowski do Wydziału Inspekcji Departamentu III MSW w Warszawie, 19 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 93; Informacja Wydziału Organizacyjnego KC PZPR, 19 III 1968 r., Warszawa [w:] *Marzec 1968. Trzydzieści lat...*, t. 2, s. 160–161; *Sprawozdanie z akcji spotkań...*, s. 153; J. Eisler, *Polski rok...*, s. 323–395; M. Andrzejewski, *Marzec 1968...*, s. 77–80; E. Krasucki, *Prowincjonalny Marzec...*, s. 29–30; S. Jankowiak, *Wielkopolska...*, s. 187–189; J. Miłosz, *Przebieg Marca '68...*, s. 11.

²⁴ W. Polak, *Wydarzenia marca 1968...*, s. 112–113; *idem*, *Wydarzenia Marca 1968...*, s. 60; Z. Bereszyński, *Marzec '68...*, s. 353; J. Neja, *Marzec 1968...*, s. 163; *idem*, *Katowice i województwo katowickie...*, s. 87–88; K. Lesia-

Podczas wiecu 18 marca 1968 r. rozmawiano o wyborach do ZSP, które studenci postanowili zbojkotować. W dniu następnym przeprowadzono je przy zmniejszonej frekwencji, a na przewodniczącego ZSP wybrano ponownie studenta prawa Józefa Siemiątkowskiego. Jego zastępcą został student historii Czesław Czerwiński, zaś funkcję sekretarza objął Kazimierz Rogowski. Na skarbnika desygnowano studenta geografii Tadeusza Marchlika. Na pierwszym plenum nowej RU ZSP powołano również poszczególne jej komisje. Władze uczelni, podobnie jak 12 marca 1968 r., inicjując rozmowę o wyborach do ZSP, próbowały skierować dyskusję studencką na bezpieczniejsze tory. Wiec zakończono o godz. 21.00. W ocenie KM PZPR w Toruniu drugie zgromadzenie studenckie charakteryzowało się spokojniejszym przebiegiem niż poprzedni wiec studencki. Miano też nie podjąć decyzji o zwołaniu kolejnego wiecu ani o zaostreniu form dalszego protestu²⁵.

W tle tych wydarzeń cały czas trwała akcja ulotkowa. Między innymi pod gmachem KM PZPR w Toruniu znaleziono sześć ulotek, w których były przedstawione żądania studentów. W godzinach porannych 18 marca 1968 r. w okolicach domów studenckich rozrzucono 15 odręcznie wykonanych ulotek z następującymi hasłami: „Robotnicy solidaryzujcie się ze studentami. Demaskujmy ORMÓ”, „Prasa łże. Walczymy o przestrzeganie konstytucji PRL”, „Robotnicy jesteście z Wami. Żądajcie prawdy”, „Socjalizm bez pałek. Precz z brutalnością MO. Studenci z robotnikami”, „Robotnicy – studenci są waszymi dziećmi, nie pozwólcie ich aresztować”. Podobne w treści ulotki pojawiły się przy oknie wystawowym sklepu MHD²⁶.

Chociaż w najbliższych dniach ustabilizowała się sytuacja na UMK, studenci próbowali zorganizować dodatkowy wiec 21 marca 1968 r. Planowano na nim wymóc na rektorze, aby nie pozwolił na aresztowania i zrezygnował z wyciągania konsekwencji wobec studentów. Wśród postulatów studenckich pojawiły się hasła zwiększenia demokratyzacji systemu politycznego i podjęcia dyskusji nad sprawami absorbującymi młodzież. Studenci toruńscy krytycznie ocenili przemówienie Władysława Gomułki wygłoszone 19 marca 1968 r. Organizację kolejnego wiecu zablokowały władze uniwersyteckie. Po zakończeniu obiadu w stołówce DS nr 1 studenci planowali zorganizować kolejny wiec, ale na polecenie rektora UMK kierownik akademika mgr Zdzisław Marzec wyprosił ich z pomieszczeń. W konsekwencji grupa ok. trzystu studentów zebrała się

kowski, *Łódź...*, s. 168, 174; W. Suleja, *Dolnośląski Marzec '68...*, s. 94–95; J. Kwiek, *Marzec 1968...*, s. 65; Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (dalej: AUMK), Sekretariat Ogólny, SU-1/8, Korespondencja poufna spraw ogólnych, 1968, Rektor UMK W. Łukaszewicz do Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego, 25 III 1968 r., k. 7–8; AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 19 III 1968 r., Toruń, k. 35; AIPN By, 00103/88, Notatka służbowa dotycząca przebiegu rozmowy z prof. J. Śliwowskim 26 marca 1968 r., k. 22; *ibidem*, 077/506, t. 3, I zastępca Komendanta Wojewódzkiego MO ds. Służby Bezpieczeństwa w Bydgoszczy płk L. Dąbrowski do Naczelnika Wydziału Inspekcji Departamentu III MSW, 18 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 90.

²⁵ Informacja Wydziału Organizacyjnego KC PZPR, 19 III 1968 r., Warszawa [w:] *Marzec 1968. Trzydzieści lat...*, t. 2, s. 161; *Studenci wybrali swoje władze*, „Nowości”, 20 III 1968, nr 69; *Nowe władze studentów Torunia*, „Nowości”, 23–24 III 1968, nr 72.

²⁶ AIPN By, 077/403, Informacja nr 7 dotycząca wydarzeń w województwie bydgoskim w dniu 19 b.m., 20 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 308.

na dziedzińcu przed DS nr 5 i zamierzała zorganizować wiec. Obecni na podwórzu studenci okrzykami próbowali zachęcić swoich kolegów z akademików, aby przyłączyli się do zgromadzenia. W oknach domów studenckich na rozwój wydarzeń miało oczekiwać ok. 1500 studentów. Działania studentów spotkały się z błyskawiczną reakcją grupy obserwującej te wydarzenia, m.in. rektora UMK, prorektorów, I sekretarza KU PZPR, doc. dr. Mariana Wojciechowskiego oraz kilku innych pracowników uczelni. Profesor Witold Łukasiewicz wydał dwóm najaktywniejszym studentom polecenie opuszczenia zaimprovizowanej mównicy i wezwał do rozejścia się do domów studenckich, a następnie z gronem najbliższych współpracowników podzielił studentów na grupy i skierował ich do pobliskich akademików. Cała akcja trwała ok. 35–40 minut. Z relacji KM PZPR w Toruniu wynikało, że studenci Władysław Zagała i Stanisław Jan Sterniński rozpoczęli namawiać swoich kolegów do rozejścia się, aby organizacją nowego wiecu nie zaszkodzić celom ruchu studenckiego. Studenci odśpiewali *Sto lat* oraz skandowali okrzyki „Niech żyje wiosna”, a następnie powrócili do swoich kwater. Po tych wydarzeniach zmalała intensywność studenckiej akcji ulotkowej. Toruńscy studenci nie potrafili również zmobilizować się, aby zorganizować nowy wiec²⁷.

ETAP WYGASZANIA PROTESTÓW STUDENCKICH

Po 21 marca 1968 r. rozpoczął się etap wygaszania toruńskich protestów studenckich. Przyczyniły się do tego skoordynowane działania władz uczelnianych, lokalnych struktur partyjnych oraz toruńskiej SB. Poważny wpływ na marginalizację wystąpień studentów na UMK odegrała sytuacja w pozostałej części kraju. Protesty studenckie traciły powoli swój impet, co skutkowało spadkiem aktywności toruńskiej młodzieży akademickiej. Studentom UMK zabrakło spójnej koncepcji dalszych działań oraz jednolitego przywództwa ruchu studenckiego. Kolejne akcje studenckie charakteryzowały się coraz mniejszym zasięgiem oddziaływania i zmalała ich intensywność. Ograniczeniu uległa również akcja ulotkowa, m.in. 23 marca 1968 r. na terenie domów studenckich ujawniono dwie rezolucje studentów UW z 21 marca 1968 r. Grupka najaktywniejszych studentów toruńskich próbowała zachęcić swoich kolegów do zorganizowania strajku okupacyjnego na UMK 25 marca 1968 r., ewentualnie dzień później. Do tej formy protestu odwołali się m.in. studenci uczelni wrocławskich, krakowskich, UW, PW, WSP w Opolu oraz UŁ. Niestety, podjęte strajki okupacyjne zakończyły się niepowodzeniem. Studentów toruńskich wsparła grupka emisariuszy z uczelni Warszawy i Poznania. Tak jak poprzednio rektor UMK wykorzystał wcześniej wypracowane metody, aby przeciw-

²⁷ M. Golon, *Marzec 1968...*, s. 162; AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 22 III 1968 r., Toruń, k. 37–38; *ibidem*, Rektor UMK prof. W. Łukasiewicz do Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego H. Jabłońskiego, 25 III 1968 r., Toruń, k. 61; AIPN By, 077/403, Informacja nr 11 dotycząca wydarzeń w województwie bydgoskim w dniach 23–24 III 1968 r., 25 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 264; AUMK, Sekretariat Ogólny, SU-1/8, Korespondencja poufna spraw ogólnych, 1968, Rektor UMK W. Łukasiewicz do Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego, 25 III 1968 r., k. 7–8.

działać akcji studenckiej. Między innymi spotkał się z dziekanami i aktywnym partyjnym uczelni. Dodatkowo przeprowadził rozmowy prewencyjne z grupą kierowniczą ruchu studenckiego i zagroził studentom relegowaniem z uczelni w przypadku zorganizowania strajku okupacyjnego²⁸.

Były to już ostatnie akcenty protestów studenckich na UMK. Podobnie sytuacja wyglądała w pozostałych ośrodkach akademickich. Podczas wieców studenckich w Toruniu nie odnotowano haseł antyustrojowych. Studenci głównie solidaryzowali się z demonstrującymi i pobitymi studentami warszawskimi oraz swoimi kolegami z innych polskich uczelni. W okresie protestów studenckich zajęcia dydaktyczne na UMK realizowano zgodnie z planem, a frekwencja nawet wzrosła, gdyż rektor UMK polecił wszystkim pracownikom zaostrzenie kontroli obecności. Także na innych uczelniach wyższych postępowano podobnie. Studenci toruńscy nie przystąpili do bojkotu zajęć dydaktycznych, jak choćby ich koledzy z Wrocławia. Wśród kadry naukowej UMK znaleźli się pracownicy, którzy zwalniali z zajęć dydaktycznych studentów zaangażowanych w akcje protestacyjne (m.in. prorektor Bronisław Nadolski, doc. dr Witold Kornatowski). Chociaż na UMK wygasały już protesty studenckie, SB nadal aktywnie inwigilowała młodzież akademicką. 23 marca 1968 r. w domu jednego ze studentów odnalazła dwa egzemplarze rezolucji studentów UW z datą 21 marca 1968 r. Rok po protestach studenckich SB przeprowadziła rozmowę ostrzegawczą z przewodniczącym RU ZSP UMK Józefem Siemiątkowskim, gdy poinformował swoich kolegów o planowanej przez studentów warszawskich akcji upamiętniającej wydarzenia z ubiegłej wiosny²⁹.

Mimo wygaśnięcia najbardziej żywiołowej fazy protestów studenckich nadal w kwietniu 1968 r. utrzymywała się napięta atmosfera w środowiskach studenckich, w tym na UMK. 21 kwietnia 1968 r. SB otrzymała informację, że studenci prawa Stanisław Jan Sterniński oraz Wojciech Grochowicki przygotowali ok. siedemdziesięciu ulotek, w których nawoływali do zorganizowania kolejnego wiecu w stołowce studenckiej 22 kwietnia 1968 r. o godz. 15. SB znalazła sześć tego typu ulotek. Później Stanisława Jana Sternińskiego zawieszono na rok w prawach studenta za próbę zorganizowania tego wiecu. Policja polityczna zmusiła ojca Wojciecha Grochowickiego do przeprowadzenia rozmowy ze swoim synem. W szyfrogramie I zastępcy Komendanta Wojewódzkiego MO ds. Służby Bezpieczeństwa w Bydgoszczy, płk. Leona Dąbrowskiego zawarto informację, że Wojciech

²⁸ AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 25 III 1968 r., Toruń, k. 39; *ibidem*, Rektor UMK prof. W. Łukaszewicz do Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego H. Jabłońskiego, 25 III 1968 r., Toruń, k. 61; AIPN By, 077/506, t. 3, I zastępca Komendanta Wojewódzkiego MO ds. Służby Bezpieczeństwa w Bydgoszczy płk L. Dąbrowski do Wydziału Inspekcji Departamentu III MSW w Warszawie, 24 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 118; K. Lesiakowski, *Łódź...*, s. 175–176; W. Suleja, *Dolnośląski Marzec '68...*, s. 75–76; K. Tarka, *Strajk opolskich studentów w marcu 1968 r.* [w:] *Marzec '68 z czterdziestoletniej perspektywy*, red. D. Kisielewicz, M. Świder, Opole 2009, s. 127–129.

²⁹ AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Rektor UMK prof. W. Łukaszewicz do Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego H. Jabłońskiego, 25 III 1968 r., Toruń, k. 61–62; AIPN By, 077/506, t. 5, I zastępca Komendanta Wojewódzkiego MO ds. Służby Bezpieczeństwa w Bydgoszczy płk L. Dąbrowski do Dyrektora Departamentu III MSW w Warszawie, 10 III 1969 r., Bydgoszcz, k. 99; *ibidem*, 077/403, Informacja nr 9 dotycząca wydarzeń w województwie bydgoskim 21 marca 1968 r., 22 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 284; W. Suleja, *Dolnośląski Marzec '68...*, s. 168–172.

Grochowicki złożył SB oświadczenie, w którym uznał Stanisława Jana Sternińskiego za głównego inicjatora nowego wiecu. Z ojcem Wojciecha Grochowickiego uzgodniono, że przetrzyma swego syna w domu rodzinnym w Sopocie do 3 maja 1968 r., aby odizolować go od wpływu na innych studentów. Rektor UMK prof. Witold Łukaszewicz spotkał się ze Stanisławem Janem Sternińskim i zagroził mu wyciągnięciem surowych konsekwencji w przypadku zorganizowania kolejnego wiecu. W trakcie rozmowy z rektorem Sterniński nie przyznał się do przygotowania nowej akcji protestacyjnej. Podczas nowego wiecu planowano wyrazić wyrazy solidarności ze studentami warszawskimi oraz doprowadzić do ponownej aktywizacji toruńskiego ruchu studenckiego³⁰. 22 kwietnia 1968 r. rektor zwołał kolejne posiedzenie Senatu UMK i rozdzielił nowe zadania pracownikom uczelni, aby nie dopuścić do nowego zgromadzenia studenckiego. Pojawiły się sygnały o możliwości zorganizowania ogólnokrajowych akcji protestacyjnych 22 kwietnia 1968 r. Chociaż one nie odbyły się, do Torunia dotarły sygnały o możliwości ich rozpoczęcia i studenci toruńscy, poniekąd wprowadzeni w błąd, przystąpili do ich zorganizowania. Na ich wiec przyszło jedynie kilkadziesiąt osób, które przekonano do rozejścia się. Cała akcja zakończyła się niepowodzeniem. Jeszcze w następnych tygodniach pojawiały się kolejne ulotki, rezolucje i plakaty studenckie w Toruniu. Władze rektorskie oraz aktyw partyjny UMK podejmowały działania w celu niedopuszczenia do kolejnych akcji studenckich. Były to już ostatnie akcenty protestów studenckich na UMK³¹.

DZIAŁANIA STRUKTUR PARTYJNYCH, WŁADZ UCZELNIANYCH ORAZ ORGANÓW BEZPIECZEŃSTWA WOBEK STUDENTÓW TORUŃSKICH

Do marginalizacji protestów studenckich w marcu 1968 r. w Toruniu przyczyniły się działania lokalnych organów partyjnych, policji politycznej oraz władz uczelnianych. Wszystkie te struktury ściśle ze sobą współpracowały w celu wygaszenia wystąpień studenckich i koordynowały swoją politykę w tej mierze. Rektor UMK prof. Witold Łukaszewicz pozostawał w stałym kontakcie z toruńską SB i lokalnymi władzami oraz informował je na bieżąco o przebiegu wydarzeń na UMK. SB wyodrębniała najaktywniejszych uczestników zająć i przekazywała dane o nich rektorowi, który przeprowadzał z nimi rozmowy dyscyplinujące. Miejscowe struktury partyjne aktywizowały uczelniany aktyw partyjny do przeciwdziałania akcjom studenckim. 13 marca 1968 r. Komitet Zakładowy UMK przeprowadził naradę z aktywnym partyjnym i młodzieżowym dotyczącą aktualnej sytuacji na wyższych uczelniach, w tym też na UMK. W spotkaniu uczestniczył kierownik Wydziału Propagandy KW PZPR w Bydgoszczy Roman Filipowicz, który przekazał wytyczne dotyczące dalszej pracy z młodzieżą akademicką. Podczas wydarzeń marco-

³⁰ AIPN By, 077/403, Meldunek na temat sytuacji w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, 22 IV 1968 r., Bydgoszcz, k. 81–82.

³¹ M. Golon, *Marzec 1968...*, s. 161–162; J. Neja, *Marzec 1968...*, s. 173; Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Gabinet Ministra, Załącznik do Biuletynu Wewnętrznego nr 96/68, [Warszawa, 23 kwietnia 1968] [w:] *Między tragedią a podłością...*, s. 264; *Wywiad z Janem Sternińskim...*, s. 8–9.

wych organizowano również wspólne konsultacje. I tak np. 16 marca 1968 r. w KW PZPR w Bydgoszczy odbyła się narada z udziałem I sekretarzy KM i KP PZPR oraz kierowników bydgoskich wydziałów KW PZPR, gdzie analizowano ostatnie wystąpienia studenckie. Rektor UMK spotykał się z dziekanami poszczególnych wydziałów i zobowiązywał ich do oddziaływania na wszystkich swoich pracowników oraz osobistych rozmów ze studentami. Na poszczególnych wydziałach zorganizowano zgromadzenia aktywu partyjnego z pracownikami naukowymi, którym polecono przeprowadzenie ze studentami rozmów dyscyplinujących na zajęciach dydaktycznych. Władze rektorskie aktywizowały również uczelniane struktury partyjne³².

W celu przeciwdziałania protestom studenckim rektor prof. Witold Łukasiewicz zwołał 18 marca 1968 r. nadzwyczajne posiedzenie Senatu UMK. W protokołach Senatu UMK z tego okresu nie zachowały się żadne wzmianki o protestach studenckich. Podczas obrad Senatu UMK tego dnia przyjęto niezwykle krytyczną uchwałę dotyczącą wydarzeń na UW i innych polskich uczelniach. Jej propagandowy charakter i ostre sformułowania pokrywały się w całości ze stanowiskiem władz państwowych wobec wydarzeń warszawskich. Także inne szkoły wyższe przyjęły tego typu rezolucje. Żaden z wydziałów UMK nie stanął w obronie studentów, jak uczyniła to choćby Rada Wydziału Matematyki i Fizyki UW. W uchwale członkowie Senatu UMK wskazywali na zewnętrzną inspirację protestów studenckich, a odpowiedzialnością za nie obarczali „nieodpowiedzialne działania grupek studentów”. Przyjęta uchwała miała również charakter dyscyplinujący wobec toruńskich studentów. Studentom uczestniczącym w nielegalnych akcjach protestacyjnych zagrożono wyciągnięciem konsekwencji przewidzianych regulaminem studiów i przepisami dyscyplinarnymi. W opinii członków Senatu UMK dalsze tolerowanie przez „część młodzieży akademickiej działalności kilkunastu agitatorów w naszym środowisku” może doprowadzić „do wykroczeń, których konsekwencje zakłócą normalną pracę całej Uczelni i niepomiernie utrudnią jej kierownictwu rozpoczętą ogromnym wysiłkiem rozbudowę naszej ukochanej *Almae Matris*, jako trwałego pomnika 500-nej rocznicy urodzin Jej Wielkiego Patrona – Mikołaja Kopernika”. Rektor i Senat UMK wezwali studentów do zachowania ładu i spokoju. Równocześnie zadeklarowali chęć wysłuchania postulatów studenckich. Dodatkowo Senat UMK wysłał depezę do I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki, w której zapewnił o swojej lojalności oraz o nierozwiązalnym związku „z polskimi masami pracującymi, Partią i jej Kierownictwem w pracy i w walce dla dobra Polski Ludowej”. Apel i depezę Senatu UMK ogłoszono w studenckim radiowęźle, w Polskim Radiu i prasie lokalnej³³.

³² AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 16 III 1968 r., Toruń, k. 33; *ibidem*, 51/VII/269, Sekretarz KW PZPR T. Ludwikowski do Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Warszawie, 13 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 12; *Sprawozdanie z akcji spotkań...*, s. 151.

³³ AIPN By, 060/126, Sprawozdanie za rok 1968 Referatu Służby Bezpieczeństwa KM i P MO w Toruniu, 15 I 1969 r., Toruń, k. 9; AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Uchwała Senatu Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 18 III 1968 r., Toruń, k. 8–9; *ibidem*, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 18 III 1968 r., Toruń, k. 34; *ibidem*, Rektor UMK prof. W. Łukasiewicz do Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego H. Jabłońskiego, 25 III 1968 r., Toruń, k. 62; AUMK, Protokoły posiedzeń Senatu UMK z lat 1967/68 – R-29/17; *List do Władysława Gomułki i uchwała Senatu UMK*, „Nowości”, 19 III 1968, nr 68; J. Eisler, *Polski rok...*, s. 320.

Tego typu przejawów lojalności władz UMK wobec I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki i partii można wymienić więcej. Między innymi 22 kwietnia 1968 r. podczas II Plenum RU ZSP w Collegium Minus UMK uchwalono oświadczenie dotyczące wydarzeń marcowych, w którym z aprobatą przyjęto postawę części nieangażujących się w protesty studentów toruńskich. Równocześnie poparto politykę partii oraz I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki. Dwa dni później odbyła się konferencja sprawozdawczo-wyborcza organizacji partyjnej na UMK, w której uczestniczyli sekretarz KW PZPR Wiktor Soporowski, kierownik Wydziału Propagandy KW PZPR Tadeusz Filipowicz i sekretarz KM PZPR Bronisław Ptaszyński. Po referacie sprawozdawczym ówczesnego I sekretarza KU PZPR doc. dr. Jerzego Wojtowicza w wielogodzinnej dyskusji podjęto się analizy i oceny sytuacji w toruńskim środowisku akademickim w okresie protestów studenckich. Na zakończenie obrad przyjęto rezolucję, w której uczestnicy konferencji wyrazili pełne poparcie dla kierownictwa partii na czele z Władysławem Gomułką. Podczas posiedzenia wybrano nowe władze. I sekretarzem KU PZPR wybrano doc. dr. Janusza Symonidesa, a sekretarzami dr. Karola Karpińskiego, mgr. Stefana Kościeleckiego i mgr. Edmunda Hezę. W skład dziewięcioosobowej egzekutywy weszli także doc. dr Tadeusz Lesiak, Józef Siemiątkowski, prof. Witold Łukaszewicz, dr Leszek Michalski oraz Adam Czermiński³⁴. Toruńskie władze partyjne i organy bezpieczeństwa także przystąpiły do kontrakcji. W pierwszych dniach protestów na UMK ich strategia polegała na identyfikacji uczestników zająć oraz zapobieżeniu wyjściu protestów studenckich poza mury uczelni. Lokalna SB cały czas aktywnie rozpracowywała środowisko toruńskich studentów i próbowała wyodrębnić grupę przywódczą w celu marginalizacji jej działań. W okresie wydarzeń marcowych wzmocniono również personel toruńskiej SB, aby skutecznie przeciwdziałać wystąpieniom studenckim. Podczas protestów studenckich na UMK funkcjonariusze toruńskiej SB przeprowadzili wiele działań wobec studentów, m.in. zdejmowali ulotki studenckie, unieruchomili radiowęzeł studencki, analizowali kontakty toruńskich studentów z młodzieżą akademicką z innych miast, śledzili studentów podczas ich wyjazdów do domów, próbowali zdyskredytować ruch studencki, inwigilowali i przesłuchiwali poszczególnych studentów itd. W zachowanych materiałach SB nie pojawiła się informacja o zatrzymaniu bądź aresztowaniu studentów w czasie protestów na UMK, chociaż często tak postępowano w innych ośrodkach akademickich (Warszawa, Kraków, Opole, Gliwice, Gdańsk itd.). W innych uczelniach wyższych zdarzyły się nawet przypadki zatrzymania „emisariuszy” studenckich z innych miast (np. w Olsztynie). W wiecach toruńskich studentów uczestniczyła także młodzież z innych uczelni wyższych, ale posiadająca informacje o tych studentach toruńska SB nie zdecydowała się na ich aresztowanie. Powodem jej rezygnacji mogła być obawa przed zaostrzeniem konfliktu ze studentami toruńskimi. Gdy studenci olsztyńscy dowiedzieli się o aresztowaniu przybyłych do nich delegatów z innych ośrodków akademickich, byli gotowi w ich obronie wyjść na ulicę³⁵.

³⁴ *W pełni popieramy politykę partii. Oświadczenie Rady Uczelnianej ZSP*, „Nowości”, 23 IV 1968, nr 97; *Wybory KU PZPR. UMK zawsze z partią i narodem*, „Nowości”, 25 IV 1968, nr 99.

³⁵ Szerzej zob. M. Golon, *Marzec 1968...*, s. 157–159; Z. Bereszyński, *Marzec '68...*, s. 363; J. Neja, *Marzec 1968...*, s. 162; P. Kardela, *Olsztyński Marzec '68...*, s. 174, 180; AIPN By, 060/126, Sprawozdanie za rok 1968 Referatu Służby Bezpieczeństwa KMIP MO w Toruniu, 15 I 1969 r., Toruń, k. 5–6.

Poważne zaniepokojenie lokalnych struktur partyjnych i toruńskich organów bezpieczeństwa wywołały próby współpracy studentów ze środowiskami robotniczymi. Ich działania skoncentrowały się na zminimalizowaniu niebezpieczeństwa oddziaływania studentów na pracowników największych zakładów toruńskich oraz organizowaniu wieców poparcia dla działań władz. Podobną taktykę zastosowano w pozostałych ośrodkach akademickich. Tylko w nielicznych, jak np. w Łodzi, doszło do współpracy studentów ze środowiskami robotniczymi. Pod koniec lat sześćdziesiątych XX w. Toruń rozwijał się gospodarczo i na jego terenie powstało wiele ważnych inwestycji przemysłowych. W tym okresie ludność miasta przekroczyła ponad 100 tys. mieszkańców. Z informacji SB wynikało, że studenci planowali pozyskać poparcie części pracowników największych toruńskich zakładów pracy (m.in. Elany i Merinotexu). Trudno obecnie ocenić skuteczność podejmowanych działań przez toruńskich studentów w tym kierunku, ale zapewne zakończyły się one niepowodzeniem, podobnie jak w Gdańsku, Krakowie czy też Wrocławiu. Studenci UMK nie przygotowali żadnej odezwy do środowisk robotniczych, jak to zrobili np. studenci uczelni wrocławskich. Niewątpliwie znalazły się osoby popierające postulaty toruńskich studentów, m.in. zatrudniony w Elanie pracownik Samodzielnego Oddziału Inwestycji Wewnętrznych Ryszard Furmanik zwrócił się do jednego z członków PZPR słowami „niedługo będziecie jedli legitymacje partyjne”. Wobec Ryszarda Furmanika zastosowano 48-godzinny areszt, podobnie jak wobec jego kolegi Stefana Gołębiowskiego³⁶.

W połowie marca 1968 r. z inspiracji władz na terenie województwa bydgoskiego odbyły się liczne wiece i masówki robotników, rolników i młodzieży, podczas których potępiono uczestników wystąpień studenckich. Tego typu akcje odbyły się w całym kraju. Także w Toruniu zorganizowano wiece poparcia dla ekipy rządzącej w największych przedsiębiorstwach. Prawdopodobnie zorganizowano je w większości miejscowych zakładów. 14 marca 1968 r. pracownicy toruńskiej Elany potępiłi w przyjętej rezolucji wystąpienia studenckie w Warszawie. Podobne zgromadzenia miały miejsce m.in. w Pomorskich Zakładach Wytwórczych Aparatury Niskiego Napięcia, Toruńskiej Fabryce Wodomierzy, Toruńskiej Fabryce Urządzeń Chemicznych, Toruńskich Zakładach Urządzeń Okrętowych, Toruńskiej Fabryce Przemysłu Nieorganicznego „Polchem” oraz Toruńskiej Fabryce Maszyn Budowlanych³⁷. Również w kolejnych dniach organizowano tego typu wiece poparcia dla władz. I tak np. 16 marca 1968 r. odbyły się przynajmniej cztery tego typu zgromadzenia (tzw. masówki). Studenci Studium Nauczycielskiego w Toruniu w liczbie ok. pięciuset osób przyjęli rezolucję, w której zaapelowali do swoich kolegów z UMK o zachowanie porządku i spokoju. Studentom toruńskim nie udało się pozyskać słuchaczy Studium Nauczycielskiego, chociaż w innych rejonach kraju wsparli oni protesty studenckie (np. na Dolnym Śląsku). Wspomnianą rezolucję przesłano później do RU

³⁶ M. Golon, *Marzec 1968...*, s. 159–160; Z. Bereszyński, *Marzec '68...*, s. 369; K. Lesiakowski, *Łódź...*, s. 169, 174; W. Suleja, *Dolnośląski Marzec '68...*, s. 57; M. Andrzejewski, *Marzec 1968...*, s. 86; AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 16 III 1968 r., Toruń, k. 31; AIPN By, 060/126, Sprawozdanie za rok 1968 Referatu Służby Bezpieczeństwa KMIP MO w Toruniu, 15 I 1969 r., Toruń, k. 3.

³⁷ *Wiece załóg toruńskich zakładów pracy...*

i rad wydziałowych ZSP UMK. Podobną rezolucję uchwały delegacje szkół średnich oraz nauczyciele toruńscy podczas spotkania w Młodzieżowym Domu Kultury. Uczestniczyło w nim ok. czterystu osób. W przyjętym dokumencie potępiono inspiratorów wydarzeń warszawskich, zażądano ujawnienia ich nazwisk oraz przykładowego ukarania. W masówce zorganizowanej z inicjatywy szkolnych organizacji ZMS w Zespole Szkół Zawodowych przy ul. Grunwaldzkiej wzięło udział ponad 3 tys. uczniów i pedagogów. Podczas spotkania uchwalono i wysłano list do I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki, wyrażający potępienie dla działań studentów warszawskich. Na przyniesionych transparentach zamieszczono m.in. następujące hasła: „Studenci odróżniają ziarno od plew”, „Młodzież z partią”, „Jesteśmy wierni partii i towarzyszowi Gomułce”. Podobną w treści rezolucję przyjęto także podczas 700-osobowego zebrania pracowników Zakładów Elektronowych „Toral”. Nie we wszystkich zakładach pracy, tak jak odnotowały lokalne struktury partyjne, entuzjastycznie przyjęto działania władz wobec młodzieży akademickiej. W części przedsiębiorstw pracownicy pochodzący z rodzin inteligenckich kontestowali ówczesną politykę władz wobec studentów. Lokalne struktury partyjne i organy bezpieczeństwa cały czas monitorowały sytuację w toruńskich przedsiębiorstwach i panującą tam wobec protestów studenckich atmosferę. W ich opinii robotnicy nie sympatyzowali ze studentami i zdecydowanie potępiali ich wystąpienia³⁸.

Poważne zaniepokojenie lokalnych struktur partyjnych i organów bezpieczeństwa wywołała możliwość wsparcia przez Kościół katolicki i laikat świecki protestów studentów toruńskich. Działania władz skoncentrowały się na wzmożonej inwigilacji tych środowisk oraz monitorowaniu ich zachowań. Nie doszukały się poważniejszych zagrożeń z ich strony. KM PZPR w Toruniu ustalił, że w wiecu 14 marca 1968 r. uczestniczyły osoby blisko związane z Kościołem katolickim, m.in. sekretarz Klubu Inteligencji Katolickiej w Toruniu mgr Stefan Frankiewicz oraz członek KIK w Toruniu mgr Antoni Szymkowski. Także sami studenci kontaktowali się z duszpasterstwem akademickim jezuitów w Toruniu, m.in. grupa studentów Wydziału Humanistycznego UMK spotkała się z jezuitą o. Władysławem Wołoszynem. Podczas wydarzeń marcowych toruńscy studenci nawiązali łączność także z redemptorystami. W tych dniach władze odnotowały również kontakty jezuitów z toruńską młodzieżą akademicką. 17 marca 1968 r. organy bezpieczeństwa „zabezpieczyły” 187 kościołów na terenie województwa bydgoskiego. Tylko w trzech kościołach odnotowano wystąpienia księży katolickich odnoszące się do wydarzeń warszawskich. 24 marca 1968 r. rozpoczęły się w administrowanym przez jezuitów kościele św. Ducha w Toruniu rekolekcje wielkopostne, na które zaproszono pracowników naukowych, studentów i młodzież licealną. 24 marca 1968 r. w kościołach toruńskich odczytano list Konferencji Episkopatu Polski z 21 marca 1968 r., w którym

³⁸ AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 16 III 1968 r., Toruń, k. 33; *ibidem*, 51/VII/269, Sekretarz KW PZPR T. Ludwikowski do Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Warszawie, 18 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 16; *ibidem*, 51/VII/273, Informacja miesięczna o sytuacji politycznej w m. Toruniu, 21 III 1968 r., Toruń, k. 15-16; *Studenci SN, młodzież szkolna, pedagodzy, załogi toruńskich zakładów pracy solidaryzują się z polityką partii i jej kierownictwem, potępiają prowodyrów i inspiratorów zajęć warszawskich*, „Nowości”, 18 III 1968, nr 66; W. Suleja, *Dolnośląski Marzec '68...*, s. 151.

biskupi stanowczo sprzeciwili się użyciu siły wobec protestującej młodzieży. Podczas wystąpień studenckich w Toruniu aktywnie działał kierownik Klubu Dyskusyjnego „Życie i Myśl” doc. dr Wiktor Kornatowski, wykładowca doktryn politycznych na Wydziale Prawa UMK. Podczas swoich zajęć dydaktycznych szeroko omawiał działalność PAX-u. Za jego namową wielu studentów podczas wydarzeń marcowych przystąpiło do stowarzyszenia, m.in. Stanisław Jan Sterniński oraz Władysław Zagąła. Lokalna SB krytycznie oceniała ówczesne działania doc. Kornatowskiego³⁹.

REAKCJE ŚRODOWISKA NAUKOWEGO UMK NA PROTESTY STUDENCKIE. OCENA DZIAŁAŃ STRUKTUR PARTYJNYCH UMK

Trudno całościowo ocenić reakcje środowiska naukowego UMK na protesty studenckie. Chociaż nie ma informacji o bezpośrednim wsparciu naukowców dla studentów podczas ich wieców, część z nich poparła działania studenckie, o czym wcześniej było wzmiankowane, należeli do nich m.in. pracownicy Wydziału Sztuk Pięknych i Wydziału Prawa. Tylko na nielicznych uczelniach pracownicy naukowcy mocniej zaangażowali się w protesty studenckie, jak np. w Warszawie i Wrocławiu. W tych dniach SB i lokalne struktury partyjne cały czas monitorowały rozwój sytuacji na UMK i pojawiające się wśród pracowników naukowych opinie na temat studenckich manifestacji. SB zbierała informacje poprzez swoją agenturę na UMK. Część kadry naukowej UMK cechował krytyczny stosunek do działań władz państwowych, dotyczyło to m.in. doc. dr. Wiktora Kornatowskiego, prof. dr. Bronisława Nadolskiego, dr. hab. Waclawa Szyszkowskiego, prof. dr. Kazimierza Kolańczyka, dr. Jana Głuchowskiego, doc. Stanisława Salmonowicza, dr. Władysława Bojarskiego oraz prof. dr. Wojciecha Hejnosza. Wśród ich komentarzy odnotowano następujące słowa: „są to może przełomowe chwile. Mamy wspaniałą młodzież, pryncypialną, bezkompromisową i odważną”, „długoletnie wychowanie socjalistyczne nie potrafiło jej załamać pod względem etycznym-moralnym ani zdeformować jej prawidłowego osądu ludzi i zdarzeń”, „jeśli postulaty młodzieży nie zostaną spełnione, dojdzie do wydarzeń na jeszcze większą skalę”, „dużym błędem było wezwanie milicji na

³⁹ AIPN By, 060/126, Sprawozdanie za rok 1968 Referatu Służby Bezpieczeństwa KMIP MO w Toruniu, 15 I 1969 r., Toruń, k. 13; *ibidem*, 077/403, Informacja dotycząca kleru i osób świeckich na temat wypadków warszawskich, 26 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 254; AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 16 III 1968 r., Toruń, k. 30; *ibidem*, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 16 III 1968 r., Toruń, k. 31–32; *ibidem*, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 25 III 1968 r., Toruń, k. 39; *ibidem*, 51/VII/269, Sekretarz KW PZPR T. Ludwikowski do Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Warszawie, 18 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 13; J. Marecki, *Listy Konferencji Episkopatu Polski o wydarzeniach marcowych 1968 r.* [w:] *Marzec 1968. Fakty...*, s. 15–17; W. Polak, *Wydarzenia marca 1968...*, s. 120–121; M. Białkowski, *Akademia wolności. Duszpasterstwo Akademickie Jezuitów w czasach o. Władysława Wołoszyna (1963–1988)* [w:] *Loyola u Kopernika. Jezuiti w Toruniu w latach 1945–2015*, red. K. Dorosz SJ, W. Rozyński, Warszawa 2016, s. 221–222; E. Czaczkowska, *Marzec '68 w dokumentach Konferencji Episkopatu Polski* [w:] *Stefan Wyszyński wobec oporu społecznego i opozycji 1945–1981*, red. E. Czaczkowska, Warszawa 2018, s. 145–146; S. Salmonowicz, „Życie jak osioł...”, s. 273.

wiec w Warszawie. Władze skompromitowały się całkowicie usiłując podburzyć robotników przeciwko inteligencji” itd. Tego typu uwagi pojawiały się przez cały okres protestów studenckich. Ze względu na skromną bazę źródłową dotyczącą wydarzeń na UMK w 1968 r. trudno ocenić skalę tego zjawiska. Szczególnie krytycznie pracownicy nauki UMK oceniali działania władz w Warszawie czy stanowisko rektora PW Dionizego Smoleńskiego wobec wystąpień studenckich. Z doniesień SB w połowie kwietnia 1968 r. wynikało, że środowisko akademickie UMK oczekiwało na ponowną aktywizację ruchu studenckiego⁴⁰.

W ocenie rektora UMK nie sprawdziły się podczas protestów studenckich funkcjonujące na uniwersytecie organizacje społeczno-polityczne. Niewielką aktywność w tych dniach wykazało ZSP, może poza jego przewodniczącym i kilkoma członkami RU. Jeszcze gorzej wyglądała sytuacja w przypadku nieobecnego podczas protestów studenckich ZMW. Inicjatywy nie próbował przejąć ZMS, a przynajmniej kilku jego działaczy znalazło się wśród organizatorów wieców studenckich. W opinii prof. Witolda Łukaszewicza tylko nieznacznie lepiej wyglądała sytuacja w przypadku uczelnianego aktywu partyjnego, który często reagował dopiero po interwencji I sekretarza KU PZPR i Egzekutywy. Także studenci, członkowie PZPR, poza nielicznymi wyjątkami, pozostawali na uboczu rozgrywających się wydarzeń⁴¹.

SKALA REPRESJI WOBEC STUDENTÓW TORUŃSKICH

Podczas wydarzeń toruńskich SB zidentyfikowała 83 studentów aktywnie zaangażowanych w protesty studenckie. Ich rejestr przekazała rektorowi UMK prof. Witoldowi Łukaszewiczowi. W grudniu 1968 r. na jego liście znajdowało się 88 studentów. Z większością z nich przeprowadzono rozmowy na UMK. Z najaktywniejszymi studentami podczas protestów spotkał się osobiście rektor, a z pozostałymi prawdopodobnie dziekani poszczególnych wydziałów oraz aktyw uczelniany. Warto w tym miejscu zastanowić się nad postępowaniem rektora UMK i motywami, jakimi kierował się podczas wystąpień toruńskich. Z zachowanych materiałów wynika, że nie dążył do bezpośredniej konfrontacji ze studentami. Przekonywał również lokalne struktury partyjne oraz organy bezpieczeństwa, aby zrezygnowały z użycia siły wobec protestujących studentów. Także z jego późniejszych działań wyraźnie widać, że starał się jak najszybciej uspokoić sytuację na uczelni. Rektor UMK nie zdecydował się na wyciągnięcie poważniejszych konsekwencji wobec studentów.

⁴⁰ AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 16 III 1968 r., Toruń, k. 32; *ibidem*, Meldunek z Komitetu Miejskiego PZPR w Toruniu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, 25 III 1968 r., Toruń, k. 39; *ibidem*, Ocena przebiegu wydarzeń marcowych w środowisku studenckim UMK i WSI w województwie bydgoskim, 5 IV 1968 r., Bydgoszcz, k. 47–50; AIPN By, 077/403, Informacja nr 14 dotycząca wydarzeń i komentarzy w województwie bydgoskim w dniach 6–15 kwietnia 1960 r., Bydgoszcz, k. 141; W. Polak, *Wydarzenia marca 1968...*, s. 115–130; S. Salmonowicz, „*Życie jak osioł...*”, s. 269–274; W. Suleja, *Dolnośląski Marzec '68...*, s. 52–53.

⁴¹ AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Rektor UMK prof. W. Łukaszewicz do Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego H. Jabłońskiego, 25 III 1968 r., Toruń, k. 62–63; *ibidem*, 51/IV/291, t. 1, Protokół nr 27/68 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Bydgoszczy w dniu 5 XII 1968 r., k. 2.

Profesor Witold Łukaszewicz tylko w stosunku do jednej osoby podjął decyzję o jej zawieszeniu w prawach studenta na rok. Taką karę zastosowano wobec Stanisława Jana Sternińskiego, który odwołał się od decyzji komisji dyscyplinarnej. Jego kolega Wojciech Grochowicki przyznał się, że jego wcześniejsze zeznania o próbie organizacji przez Sternińskiego wiecu w 22 kwietnia 1968 r. zostały wymuszone. Nowych dowodów w sprawie nie uznała komisja dyscyplinarna i podtrzymała swoje wcześniejsze orzeczenie o zawieszeniu na rok w prawach studenta Sternińskiego. Prawie wszyscy studenci tworzący pierwsze kierownictwo ruchu studenckiego na UMK ukończyli studia. Wyjątkiem był Włodzimierz Złotnicki, który w sierpniu 1968 r. wziął urlop dziekański i wyjechał do Stanów Zjednoczonych. W okresie wystąpień studenckich na UMK zobowiązano rodziców należących do partii, aby odciągali swoje dzieci od protestów. Monitorowano również wypowiedzi studentów na temat protestów na UMK w rodzinnych miejscowościach. Dodatkowo toruńska SB przeprowadziła pięćdziesiąt rozmów ze studentami. Poinformowała również organy bezpieczeństwa w rodzinnych miejscowościach studentów o ich działalności podczas marca 1968 r. Zobowiązano je także do rozmów z rodzicami. SB nasiliła również kontrolę korespondencji. W jej wyniku znaleziono 356 różnych przesyłek zawierających rezolucje studenckie i informacje dotyczące protestów młodzieży akademickiej. SB podejmowała wielostronne działania mające na celu skompromitowanie najaktywniejszych uczestników protestów studenckich. Pojawiły się również akcenty antysemickie. Za najaktywniejszych uczestników protestów toruńska SB uważała studentów prawa, co w jej opinii wynikało z faktu, że część profesury Wydziału Prawa UMK miała pochodzenie żydowskie. Po wydarzeniach marcowych 1968 r. SB rozszerzyła swoją sieć agenturalną wśród pracowników i studentów UMK. Wobec niektórych uczestników protestów zastosowała represje, ale za ich późniejszą działalność, m.in. wobec Grażyny Mielcarek. W kręgu zainteresowania SB znalazła się także część kadry naukowo-dydaktycznej UMK, która w jej opinii zachowała się niejednoznacznie podczas protestów studenckich. W ich gronie znaleźli się m.in. prof. Bronisław Nadolski, doc. Wiesława Langa oraz doc. Wiktor Kornatowski. O ich postawie SB poinformowała władze uczelniane⁴².

W porównaniu z innymi ośrodkami akademickimi skala represji na UMK pozostawała niewielka, co niewątpliwie było zasługą rektora UMK prof. Witolda Łukaszewicza. W większości ośrodków uniwersyteckich uczestników protestów, zarówno wśród studentów, jak i kadry naukowej, spotykały różnorodne represje (relegowanie z uczelni, areszty, rozprawy przed kolegiami karno-administracyjnymi, zwolnienia z pracy itd.). W Gliwicach wystarczyło niezdanie sesji egzaminacyjnej, aby wyrzucono z uczelni 26 studentów i wcielono ich do wojska, chociaż był to przypadek skrajny. Rektor Politechniki Wrocławskiej Zygmunt Szparkowski relegował 1553 studentów za udział w bojkocie zajęć

⁴² Zob. szerzej M. Golon, *Marzec 1968...*, s. 162–163; AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/IV/291, t. 1, Protokół nr 27/68 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Bydgoszczy w dniu 5 XII 1968 r., k. 8; *ibidem*, 51/VII/273, I sekretarz KP PZPR B. Hermanowski do KW PZPR w Bydgoszczy, 25 III 1968 r., Toruń, k. 9; AIPN By, 060/126, Sprawozdanie za rok 1968 Referatu Służby Bezpieczeństwa KMIP MO w Toruniu, 15 I 1969 r., Toruń, k. 7–8; *ibidem*, 077/403, Załącznik do informacji nr 7 z dnia 20 III 1968 r., 20 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 310; *ibidem*, Załącznik nr 4 dotyczący wydarzeń i komentarzy w województwie bydgoskim w dniu 16 III 1968 r., 17 III 1968 r., Bydgoszcz, k. 341; AUMK, Teczka personalna Stanisława Jana Sternińskiego, 19250, [b.p.], Orzeczenie Odwoławczej Komisji Dyscyplinarnej dla spraw studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 14 X 1968 r., Toruń.

dydaktycznych. Chociaż później przywrócono im prawo dalszego studiowania, była to jedna z najliczniejszych grup studenckich represjonowana w całym kraju. Pod tym względem UMK wypadał pozytywnie na tle innych miast uniwersyteckich. Nie relegowano z uczelni żadnego z uczestników toruńskich protestów, żaden z nich nie stanął również przed wymiarem sprawiedliwości. Wymienieni w aktach toruńskiej SB wspierający protesty studenckie pracownicy naukowcy UMK po ich zakończeniu kontynuowali prace na macierzystej uczelni. Obecny stan badań nie pozwala stwierdzić, czy w kolejnych latach spotkały ich szykany ze strony władz uczelnianych za stanowisko zajmowane podczas wystąpień studenckich w marcu 1968 r.⁴³

ZAKOŃCZENIE

Na tle innych ośrodków akademickich protesty studenckie w marcu 1968 r. na UMK charakteryzowały się spokojnym przebiegiem. Protesty toruńskiej młodzieży akademickiej nie wyszły poza mury uczelni, jak chociażby w Warszawie, Krakowie, Lublinie, Łodzi, Częstochowie, Poznaniu, Katowicach i Gliwicach. W mniejszych ośrodkach akademickich wystąpienia studenckie nie przeszły w żywiołową fazę (np. w Bydgoszczy, Olsztynie, Szczecinie, Białymstoku, Opolu). W tych miastach protesty studenckie ograniczyły się do organizacji wieców w budynkach uniwersyteckich i sporadycznych prób wyjścia na ulice miast (np. w Szczecinie). Do grona takich uczelni wyższych zaliczał się UMK. Jako jeden z najmniejszych uniwersytetów w kraju pozostawał na uboczu rozgrywających się wydarzeń. Przed marcem 1968 r. nie funkcjonowały na UMK większe młodzieżowe środowiska opozycyjne. Wydarzenia w Toruniu w marcu 1968 r. były zaledwie echem i następstwem wydarzeń w Warszawie i innych dużych ośrodkach akademickich. Protesty na UMK w 1968 r. posiadały kilka specyficznych cech. Wszystkie wiece w zasadzie odbyły się w obrębie budynków uczelni. Wobec protestujących nie zastosowano siły, nikogo także nie aresztowano za udział w protestach studenckich. Na UMK nie wykształciła się silna grupa przywódcza ruchu studenckiego. Toruńscy studenci nie potrafili również nawiązać szerszej współpracy ze środowiskami robotniczymi, słuchaczami szkół pomaturalnych i młodzieżą szkolną. Rektor UMK, poza jednym wyjątkiem, nie zdecydował się wyciągnięcie konsekwencji wobec protestujących studentów. Mimo zawieszenia na rok w prawach studenta Stanisław Jan Sterniński ukończył studia na UMK, został później znanym i cenionym aktorem teatralnym i filmowym. Większość najaktywniejszych studentów przystąpiła do obrony prac dyplomowych.

Do zmarginalizowania protestów studenckich przyczyniła się postawa władz UMK. Szczególną rolę odegrał rektor prof. Witold Łukaszewicz, który nie pozwolił wyjść pro-

⁴³ K. Miroszewski, *Geneza i przebieg protestów studenckich w ośrodkach akademickich w kraju [w:] Marzec 1968 roku w województwie katowickim*, red. S. Fertacz, K. Miroszewski, Katowice 2009, s. 35–36; P. Zwienik, *Represje wobec uczestników wydarzeń marcowych 1968 roku w Wielkopolsce [w:] Marzec 1968 w Wielkopolsce...*, s. 15–18; Z. Bereszyński, *Marzec '68...*, s. 382–384; M. Choma-Jusińska, *Lublin...*, s. 151; J. Neja, *Marzec 1968...*, s. 164; E. Krasucki, *Prowincjonalny Marzec...*, s. 35; K. Lesiakowski, *Łódź...*, s. 177–178; W. Suleja, *Dolnośląski Marzec '68...*, s. 172; M. Andrzejewski, *Marzec 1968...*, s. 108–118.

testom studenckim poza budynki uczelni. W trakcie wydarzeń marcowych rektor UMK współpracował z lokalnymi strukturami partyjnymi i organami bezpieczeństwa, ale protesty studenckie potraktował jako wewnętrzną sprawę uczelni. W wiecach studenckich nie uczestniczyli prawdopodobnie przedstawiciele miejscowych władz partyjnych, nie doszło również do otwartej interwencji sił porządkowych. W tym trudnym dla uczelni okresie prof. Witold Łukaszewicz zachował dużo zdrowego rozsądku, a po zakończeniu protestów studenckich pełnił swoją funkcję aż do 1975 r. Po wydarzeniach marca 1968 r. rektor UMK włożył wiele wysiłku, aby ustabilizować sytuację na uczelni. Pod koniec 1968 r. sejm uchwalił nową ustawę o szkolnictwie wyższym, ograniczającą poważnie autonomię szkół wyższych. Na jej podstawie przeprowadzono zasadnicze zmiany strukturalne na uczelniach w całym kraju, w tym także na UMK. Na wydziałach zlikwidowano katedry, a w ich miejsce wprowadzono instytuty i zakłady.

Podczas protestów studenckich na UMK w 1968 r. nie sprawdziły się uczelniane organizacje społeczno-polityczne. Z zaistniałej sytuacji wyciągnięto wnioski po zakończeniu protestów. Władze UMK przystąpiły do rozbudowy wpływów partii na uczelni. W grudniu 1968 r. 120 pracowników naukowo-dydaktycznych należało do PZPR. W okresie dwóch poprzednich lat ich stan zwiększył się o 28 osób. Trudno wnioskować z tych danych, ilu nowych członków pozyskała partia wśród naukowców po marcu 1968 r. W przypadku studentów tylko 207 z 3200 należało do PZPR, co władze uczelniane oceniły jako stan nie do przyjęcia. Rektor i Senat UMK przygotowali nowe wytyczne dotyczące pogłębienia współpracy z pracownikami naukowymi oraz młodzieżą akademicką, które zaczęto realizować po wydarzeniach marca 1968 r.⁴⁴

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

Protokoły posiedzeń Senatu UMK z lat 1967/68 – R-29/17

Sekretariat Ogólny, SU-1/8, Korespondencja poufna spraw ogólnych, 1968

Źródła drukowane

Kalendarz współczesny 1987.

⁴⁴ AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, 51/VIII/199, Rektor UMK prof. W. Łukaszewicz do Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego H. Jabłońskiego, 25 III 1968 r., Toruń, k. 63.

- Marzec 1968 na Politechnice Gdańskiej w dokumentach*, wstęp, wybór i oprac. P. Abryszeński, D. Gucewicz, Gdańsk–Warszawa 2018.
- Marzec 1968 w Wielkopolsce*, red. K. Białecki, S. Jankowiak, F. Leśniak, J. Miłoś, A. Skupień, Poznań 2005.
- Marzec 1968. Trzydzieści lat później*, t. 2: *Aneks źródłowy. Dzień po dniu w raportach SB oraz Wydziału Organizacyjnego KC PZPR w opracowaniu M. Zaremby*, Warszawa 1998.
- Marzec '68 w Łodzi*, red. S.M. Nowinowski, współpraca A. Czyżewski, M. Zapolska-Downar, P. Spodenkiewicz, M. Przybosz, G. Nawrot, Łódź 2010.
- Między tragedią a podłością*, wstęp, wybór, oprac. G. Sołtysiak, J. Stępień, b.m.w., 1998.
- Pracownicy nauki i dydaktyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945–2004. Materiały do biografii*, oprac. H. Duczowska-Moraczewska i in., koncepcja i redakcja S. Kalembka, Toruń 2006.
- Salmonowicz S., „*Życie jak osioł ucieka...*” *Wspomnienia*, Bydgoszcz–Gdańsk 2014.
- Słowem i pałką. Wojsko wobec polskiego Marca '68 w dokumentach*, wstęp i oprac. E.J. Nalepa, Piotrków Trybunalski 2018.

OPRACOWANIA

- Andrzejewski M., *Marzec 1968 w Trójmieście*, Warszawa–Gdańsk 2008.
- Bajkow B., *Wydarzenia marcowe '68 na Politechnice Gdańskiej* [w:] *Marzec 1968 w Gdańsku*, red. M. Nurek, współpraca A. Wałek, K. Błaszowska, Gdańsk 2018.
- Bereszyński Z., *Marzec '68 na Śląsku Opolskim – w cieniu studenckiego protestu*, „*Studia Śląskie*” 2013, t. 73.
- Bereszyński Z., *Marzec '68 w województwie opolskim*, „*Rocznik Ziemi Zachodnich*” 2018, nr 2.
- Białkowski M., *Akademia wolności. Duszpasterstwo Akademickie Jezuitów w czasach o. Władysława Wołoszyna (1963–1988)* [w:] *Loyola u Kopernika. Jezuici w Toruniu w latach 1945–2015*, red. K. Dorosz SJ, W. Rozyński, Warszawa 2016.
- Boćkowski D., *Marzec 1968 r. w Białymstoku w świetle materiałów operacyjnych Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej*, „*Dzieje Najnowsze*” 2008, nr 1.
- Choma-Jusińska M., *Lublin* [w:] *Oblicza Marca 1968*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2004.
- Czackowska E., *Marzec '68 w dokumentach Konferencji Episkopatu Polski* [w:] *Stefan Wyszyński wobec oporu społecznego i opozycji 1945–1981*, red. E. Czackowska, Warszawa 2018.
- Dwilewicz Ł., *Polska polityka gospodarcza a rok 1968* [w:] *Wokół Marca '68 na Dolnym Śląsku. Materiały pokonferencyjne*, red. J. Hytrek-Hryciuk, W. Trębacz, Wrocław 2008.
- Eisler J., *Polski rok 1968*, Warszawa 2006.
- Friszke A., *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i komandosi*, Kraków 2010.
- Friszke A., *Trudny egzamin. Koło Posłów Znak w okresie Marca 68* [w:] *Marzec 1968. Trzydzieści lat później*, t. 1: *Referaty*, red. M. Kula, P. Osęka, M. Zaremba, Warszawa 1998.
- Golon M., *Marzec 1968 r. w Toruniu w świetle materiałów Służby Bezpieczeństwa*, „*Dzieje Najnowsze*” 2008, nr 1.
- Jankowiak S., *Wielkopolska* [w:] *Oblicza Marca 1968*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2004.
- Kardela P., *Olsztyński Marzec '68 i działania Służby Bezpieczeństwa*, „*Dzieje Najnowsze*” 2008, nr 1.

- Kowalczyk A., *Związek Młodzieży Socjalistycznej* [w:] *Uniwersytet Mikołaja Kopernika. 1966–1980*, t. 2, red. J. Bełkot, Toruń 1992.
- Kozłowski R., *Październik '56 w regionie kujawsko-pomorskim w świetle niepublikowanych źródeł PZPR*, Włocławek 2004.
- Kozłowski R., *Uwarunkowania polityczne działalności Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w latach 1945–1989*, „Zapiski Historyczne” 1999, t. 64, z. 1.
- Krasucki E., *Prowincjonalny Marzec. Specyfika szczecińskich wydarzeń z 1968 r.* [w:] *Z dala od centrum. Rok 1968 na Pomorzu Zachodnim. Materiały pokonferencyjne*, red. R. Kościelny, Szczecin 2009.
- Kuta C., *Środowiska katolików świeckich wobec wydarzeń marca 1968 r.* [w:] *Marzec 1968. Fakty, wydarzenia, interpretacje*, red. A. Czwołek, S. Galij-Skarbińska, W. Polak, Toruń 2018.
- Kwiec J., *Marzec 1968 w Krakowie*, Kraków 2008.
- Lesiakowski K., *Łódź* [w:] *Oblicza Marca 1968*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2004.
- Małecki J., *Wydarzenia marcowe w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Krakowie* [w:] *Marzec 1968 w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Krakowie*, Kraków 2010.
- Maniewska K., *Mieszkańcy Bydgoszczy wobec wydarzeń 1968 r. Postawy. Przejawy oporu społecznego. Skala represji*, „Dzieje Najnowsze” 2008, nr 1.
- Marecki J., *Listy Konferencji Episkopatu Polski o wydarzeniach marcowych 1968 r.* [w:] *Marzec 1968. Fakty, wydarzenia, interpretacje*, red. A. Czwołek, S. Galij-Skarbińska, W. Polak, Toruń 2018.
- Mielcarek D., *Wydarzenia na Śląsku Opolskim w okresie studenckich wystąpień w marcu 1968 r. w świetle materiałów archiwalnych i prasowych*, „Studia Śląskie” 2005, t. 64.
- Miłosz J., *Przebieg Marca '68 w Poznaniu* [w:] *Marzec 1968 w Wielkopolsce*, red. K. Białecki, S. Jankowiak, F. Leśniak, J. Miłosz, A. Skupień, Poznań 2005.
- Miroszewski K., *Geneza i przebieg protestów studenckich w ośrodkach akademickich w kraju* [w:] *Marzec 1968 roku w województwie katowickim*, red. S. Fertacz, K. Miroszewski, Katowice 2009.
- Neja J., *Katowice i województwo katowickie* [w:] *Oblicza Marca 1968*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2004.
- Neja J., *Marzec 1968 r. na Politechnice Śląskiej w Gliwicach*, „Studia Śląskie” 2005, t. 64.
- Polak W., *Wydarzenia Marca 1968 r. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika* [w:] *60-lecie Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, red. C. Łapicz, W. Wróblewski, Toruń 2006.
- Polak W., *Wydarzenia marca 1968 r. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu w donosach tajnego współpracownika Służby Bezpieczeństwa o pseudonimie „Prus”* [w:] *Marzec 1968. Fakty, wydarzenia, interpretacje*, red. A. Czwołek, S. Galij-Skarbińska, W. Polak, Toruń 2018.
- Rokicki K., *Literaci. Relacje między literatami a władzami PRL w latach 1956–1970*, Warszawa 2011.
- Rutkowski T.P., *Historyk z resortu. Wokół działalności publicystycznej i naukowej Tadeusza Walichnowskiego w 1968 r.* [w:] *Twórczość na zamówienie*, red. S. Ligarski, R. Łatka, Warszawa 2019.
- Rutkowski T.P., *Wpływ Marca '68 na polskie nauki historyczne* [w:] *idem, Historiografia i historycy w PRL. Szkice*, Warszawa 2019.
- Sadowska J., *Marzec 1968 r. w Białymstoku*, „Studia Podlaskie” 2003, t. 13.
- Serczyk J., *Punkty zwrotne w dziejach Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W 50 rocznicę erygowania*, „Zapiski Historyczne” 1995, t. 60, z. 4.
- Sudziński R., *Przekształcenia strukturalne miasta Torunia w latach 1920–1975*, Toruń 1993.
- Suleja W., *Dolnośląski Marzec '68. Anatomia protestu*, Warszawa 2006.

- Supruniuk A., Supruniuk M.A., *Tajemnicze początki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, Toruń 2017.
- Tarka R., *Strajk opolskich studentów w marcu 1968 r.* [w:] *Marzec '68 z czterdziestoletniej perspektywy*, red. D. Kisielewicz, M. Świder, Opole 2009.
- Zwienik P., *Represje wobec uczestników wydarzeń marcowych 1968 roku w Wielkopolsce* [w:] *Marzec 1968 w Wielkopolsce*, red. K. Białecki, S. Jankowiak, F. Leśniak, J. Miłosz, A. Skupień, Poznań 2005.
- Żak M., *Marzec 1968 roku w Legnicy* [w:] *Marzec '68. Przyczyny i następstwa*, red. M. Kubasik, M. Żak, Legnica 2018.

Wydarzenia Marca 1968 r. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Działania władz państwowych i aparatu bezpieczeństwa wobec środowisk studenckich

Celem artykułu jest zrekonstruowanie wydarzeń Marca '68 w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Problematyka ta nie doczekała się całościowego opracowania, a wykorzystanie nowo odkrytych źródeł archiwalnych pozwoliło ustalić wiele nowych faktów. Pogłębiona analiza umożliwiła zrozumienie genety i przebiegu protestów studenckich w Toruniu w 1968 r. Szczegółowej charakterystyce poddano działania władz państwowych i aparatu bezpieczeństwa wobec toruńskiego środowiska akademickiego. W artykule opisano również działania ówczesnych władz UMK wobec protestujących studentów. W studium wykorzystano metodę krytycznej analizy źródeł historycznych. W porównaniu z innymi ośrodkami akademickimi w kraju protesty toruńskich studentów charakteryzowały się ograniczonym zasięgiem. W wyniku przeprowadzonych badań otrzymano najpełniejszy jak dotąd opis wydarzeń Marca '68 w Toruniu.

SŁOWA KLUCZOWE

marzec 1968 r., Toruń, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, aparat bezpieczeństwa,
protesty studenckie

Events of March 1968 at the Nicolaus Copernicus University in Toruń. The Actions of the State Authorities and the Security Service towards the Student Community

The aim of the article is to reconstruct the events of March 1968 at the Nicolaus Copernicus University (NCU) in Toruń. When compared with other academic centres in Poland, the protests of students in Toruń had a limited reach, and there has been no

comprehensive study on this issue so far. However, recently discovered archival sources allow us to better understand the origins and the course of the student protests in Toruń in 1968. The actions of the state authorities and the Security Service towards the academic circle in Toruń are characterized in detail. The article also describes the activities of the then NCU's authorities towards the protesting students. The work adopts the critical analysis method of historical sources. The outcome of the conducted research is the most comprehensive account at present on the events of March 1968 in Toruń.

KEYWORDS

March 1968, Toruń, Nicolaus Copernicus University in Toruń, Security Service, student protests

ARKADIUSZ CZWOŁEK – dr hab. nauk społecznych, kierownik Katedry Studiów Strategicznych na Wydziale Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Zainteresowania naukowe: działalność organów bezpieczeństwa w okresie PRL, represje władz państwowych wobec Kościoła katolickiego w okresie powojennym oraz najnowsza historia Polski. Autor wielu publikacji poświęconych tej problematyce.

ARKADIUSZ CZWOŁEK – doctor habilitatus in the social sciences, head of the Chair of Strategic Studies in the Faculty of Political Science and Security at Nicolaus Copernicus University in Toruń. His academic interests include: activities of security organisations during the communist era in Poland, repression by state authorities against the Catholic Church in the post-war period and recent Polish history. He is the author of numerous publications in this field.